

MJERE CENZURE PROTIV ILIRSKIH LISTOVA LJUDEVITA GAJA

Arnold Suppan, Beč

Od 40-tih godina XVII. stoljeća počinju u svim obavijesnim središtima Evrope izlaziti periodici koje valja smatrati izravnim predšasnicima dnevnih novina. Državni se autoritet vrlo brzo suočio s opasnošću javnosti proširene tim novinama, koja je počela konkurirati sa zastupništvom feudalnog sustava. Apsolutistička država služila se sredstvima preventivne cenzure, tj. intervenirala je još prije tiskanja da bi spriječila takozvane tiskovne delikte. Borba za tisak slobodan od državnog skrbnništva počela je u Engleskoj u XVII. stoljeću. Tu je 1644. bilo dopušteno i objavljivanje domaćih vijesti, u Francuskoj tek 1789., u Njemačkoj 1815.¹

Austrijska cenzura uoči Ožujске revolucije počivala je na načelu: spriječiti sve što bi moglo škoditi državi — uključujući vladara i njegovu kuću — religiji ili dobrim običajima. Budući da je osobit strah izazivalo djelovanje na široke mase, tisak je to većma morao stradati od cenzure. Iz te cenzure tiska potekla je neprestano osuđivana jednoličnost domaćih novina, prije svega u pogledu političkih vijesti.²

Pravna osnova cenzure stvorena je propisom o cenzuri izdanim godine 1810., koji međutim nije bio namijenjen javnosti, nego je bio zamišljen samo kao uputa cenzorima, a jasno je razlučivao izobrazene ljude od široke mase puka. Ali, kako u tom propisu dnevne novine nisu bile gotovo ni spomenute, u njihovu se slučaju — kao i drugim slučajevima — katkada posezalo unatrag za glavnim instrukcijama, dvorskim dekretima i poukama dvorske kancelarije Josipa II. i Franje II. (I.), pa čak i za terezijanskim dvorskim reskriptima. Smjernice su dakle davale širok prostor za djelovanje koji je u konkretnim slučajevima uvijek iziskivao točnije smjernice.³ O primjeni odredaba cenzure brinula se cijela hijerarhija uredâ za cenzuru. Najznatnija od vlasti što su se

¹ Handbuch der Publizistik, 3, Berlin, 1909, 76 i d.

² Julius Marx, Die österreichische Zensur im Vormärz. Wien, 1959, 54 i d. = Oesterreich. Archiv.

Kao političke novine mogle su se za vladavine Franje I. označiti samo službeno povlaštene »Wiener Zeitung« i »Oesterreichischer Beobachter«. — Adolf Wiesner, Denkwürdigkeiten der österreichischen Zensur. Stuttgart, 1847, 335 i d. Za Ugarsku i njezine pridružene zemlje, dakle i za Gajeve ilirske novine, vrijedile su iste odredbe o cenzuri.

³ Marx, Zensur, 13 i d. Usp. Vorschrift für die Leitung des Censurwesens und für das Benehmen der Censoren, in Folge Ah. Entschlieŕung vom 14. September 1810 erlassen. — Ebenda, 73—76.

imale baviti cenzurom bio je dvorski ured za policiju i cenzuru (Polizei — und Zensurhofstelle) otvoren 1801., koji je od 1815. do 1848. vodio grof Josef Sedlnitzky. Odluke cenzurâ prispjevale su u četvrti departement — nadležan za cenzuru — na konačni pregled.⁴

Pitanje da li oštri pritisak cenzure dolazi od grofa Sedlnitzkog ili pak od kneza Metternicha, u literaturi je višestruko raspravljano.⁵ U prilog državnom kancelaru govori činjenica da dvorski ured za cenzuru nije bio određen državnoj kancelariji, te da stoga knez nije morao Sedlnitzkomu davati nikakve izravne naputke. U prilog predsjedniku dvorskog ureda za cenzuru može se navesti premoćan utjecaj kancelara i voditelja politike.⁶ Metternich nije u cenzuri gledao tek jedan od policijskih poslova, njemu je bilo bitno stalo do konzervativne ideje »praevenire«: preventivna cenzura bila je nerazrješivo povezana s njegovim sustavom.⁷ No knez se nije bavio samo teorijom, nego i neposrednom praksom cenzure. U državnoj kancelariji bila je osnovana posebna referada za policiju, cenzuru i tisak, a tu je vlastito paćanje državnog kancelara u cenzuru višestruko uočljivo.⁸ Osobito važnim ukazuje se u svezi s time potrebno sudjelovanje državne kancelarije u dopuštanju i cenzuriranju političkih novina i časopisa.⁹

Kakva je dakle bila suradnja između kancelara i šefa cenzure? Grof Sedlnitzky može se po novijem istraživanju okarakterizirati kao vrlo gorljiv, presavjestan — otuda polagano kolanje spisa — ali ipak u svom nastupanju ljubazan čovjek. Kao što se samo po sebi razumije, strogo se držao propisâ o cenzuri. Metternich je jamačno cijenio te kvalitete. No suvremena kritika predbacivala je Sedlnitzkomu i poniznost prema kancelaru. Toj kritici morat će se zacijelo suprotstaviti objektivno procjenjiv samostalni rad Sedlnitzkoga.¹⁰ Tu samostalnost moći ćemo utvrditi i u njegovu pribavljanju vijesti iz Hrvatske — uhodarenju kojega se pućanstvo toliko bojalo: Sedlnitzky se neprestano propitivao, prije svega kod osoba koje su bile u javnoj službi, tako kod zagrebačkog odvjetnika Delivuka, umirovljenog predstojnika tridesetnice Zlatarovića u Samoboru, akademijskog profesora kanonika Moysesâ u Zagrebu, varaždinskog glavnog bilježnika Ebnera, zagrebačkog bilježnika Halpera, naslovnog biskupa i potonjega vrhovnog ravnatelja školstva u Zagrebu Schrotta, paće i kod narodnog zastupnika u požunskom saboru Klobučarića iz Karlovca. Grof Sedlnitzky tužio se u jednom izvještaju caru godine 1842. da u Hrvatskoj ne

⁴ Marx, Zensur, 12, 17.

⁵ Usp. prije svega oprećno stajalište Srbika — da je Sedlnitzky nasuprot »blazem nazoru državnoga kancelara« ostao »nepristupaćan« — i Bibla — da je Sedlnitzky bio samo »tankoćutni izvršitelj više volje«. — Heinrich Ritter von Srbik, Metternich. Der Staatsmann und der Mensch II, München 1925, 221; B i b 1, Viktor, Metternich, der Dämon Oesterreichs. Wien, 1943⁴, 217.

Iako je 1836. »visoka policija« bila stavljena pod grofa Kolowrata, ostali su ipak poslovi cenzure izvan područja njegove moći, što mu je više puta davalo povoda za napadaje na Sedlnitzkoga. — Usp. Marx, Zensur, 50 i d.

⁶ Marx, Zensur, 32; Srbik, Metternich II, 19.

⁷ Preventivni postupak mogao se primijeniti samo kod domaćih djela, dok je kod stranih spisa, ukoliko nakladnici nisu tražili austrijsku cenzuru, nužno morao biti represivan. Marx, Zensur, 31.

⁸ Marx, Zensur, 32.

⁹ Marx, Zensur, 60.

¹⁰ Marx, Zensur. 37 i d.; usp. Srbik: Metternich. I. 494.

raspoláže nikakvim policijskim vlastima te da je stoga upućen na privatne pouzdanike. Pa ipak, uvijek mu je polazilo za rukom da na osnovi povjerljivih izvještaja, koje su sastavljali ljudi različitih stranačkih smjerova, podastre izvještaje o raspoloženju u Hrvatskoj što ih je tražila državna konferencija i da caru preda isto tako primjereno informativna izvješća.¹¹

A kako je izgledao odnos stupnjeva nadležnosti između Beča, Budimpešte i Hrvatske? Budući da su Hrvatska i Slavonija bile regna socia Kraljevine Ugarske, cenzurne vlasti u Hrvatskoj nisu bile neposredno podčinjene dvorskom uredu za policiju i cenzuru grofa Sedlnitzkoga, nego odgovarajućim ugarskim vlastima. Tako je ugarska dvorska kancelarija, osnovana u Beču, koja je ustavnopravno imala čuvati neovisnost ugarske vlade,¹² morala biti izvješćivana o svim prispjelim podnescima kralju iz zemalja krune svetog Stjepana. To je vrijedilo i obratno za kraljevska vlastoručna pisma i odluke koje su se odnosile na Ugarsku i njezina regna socia. To je vrijedilo i za sva pitanja cenzure, o čemu raspoložemo prije svega stavovima ugarskoga dvorskog kancelara.

Vrhovna upravna vlast u Ugarskoj, a time i pravi izvršni organ za poslove cenzure u Ugarskoj i njezinim pridruženim zemljama, bilo je namjesničko vijeće u Budimu, kojemu je predsjednikom bio palatin. Njemu je pomagala cijela povorka vijećnika namjesništva; za cenzuru je osim toga postojao »Srednjsnji cenzurni kolegij« (Central-Censur-Collegium). Palatin, odnosno namjesničko vijeće bilo je stoga ovlašteno izdavati, u okviru austrijskih odredaba o cenzuri, posebne upute cenzorima u Ugarskoj, odnosno u Hrvatskoj i Slavoniji.¹³

Na najnižoj razini, u Hrvatskoj, radila su u pitanjima cenzure dva organa vlasti: vrhovni ravnatelj školstva zagrebačkog književnog okruga¹⁴ i cenzori. Samom banu, koji po svom zakonskom položaju nije bio administrativni organ,¹⁵ pa mu stoga kao ni zemaljskim poglavarima austrijskih krunovina i nije bila na toj osnovi dužnost uistinu voditi cenzuru,¹⁶ bila je u pitanjima cenzure priznata samo unutrašnjopolitička nadzorna funkcija.¹⁷

¹¹ Usp. Matija Murko, Početak Gajevih »Novin« in »Danice«. Spomen-cvijeće iz Hrvatskih i Slovenskih dubrava, Zagreb, 1900, 575; Josip Horvat, Ljudevit Gaj. Beograd 1960, 120; Gyula Miskolczy, A horvát kérés története és irományai a rendi állam korában I, Budapest 1927, 555 i 605. Odlukom državne konferencije dobili su u srpnju 1836. i ban i Sedlnitzky naputak da caru podnose mjesečne izvještaje o raspoloženju.

¹² Usp. Heinrich von Marczali, Ungarische Verfassungsgeschichte. Tübingen 1910, 100.

¹³ Usp. Marczali, Verfassungsgeschichte, 100; Marx, Zensur, 18 i d.; Miskolczy, 610; Vaso Bogdanov, Društvene i političke borbe u Hrvatskoj 1848/49. Prilog historiji naše četrdesetosme. Zagreb, 1949, 20—25, Djela Jugoslavenske Akademije znanosti i umjetnosti 39.

¹⁴ Izvorni naslov glasio je: »Regius Superior Studiorum Director Districtus Litterarii Zagrabienensis«.

¹⁵ Usp. stav ugarskog dvorskog kancelara Majlátha prema Metternichovim nacrtima, 8. I. 1843. Gyula Miskolczy, A horvát kérdés története II, [Band.] Budapest 1928, 34.

¹⁶ Marx, Zensur, 17.

¹⁷ Kako je nadzorna funkcija bana u pitanjima cenzure izgledala u praksi, jasno se vidi iz jedne odluke bana Hallera, koja se na žalost danas više ne da datirati, a koja je pala u Gajeve ruke: »Iako članak ne sadrži ništa vazorno, isti zbog svoga čisto polemičkog sadržaja pripada više u područje nekog časopisa nego što je pogodan za uvrštenje u novine. — Stoga ću ja ona mjesta kojima je cenzor

Vrhovnom ravnatelju školstva bio je s jedne strane povjeren pregled stručne znanstvene literature, a s druge strane on je raspolagao ograničenim pravima da nadzire cenzore i da im daje naputke.¹⁸

Osnovu sustava cenzure tvorili su cenzori. Unatoč svim naputcima pretpostavljenih vlasti, oni su imali snositi tešku odgovornost, jer su na osnovi većim općenitih uputa morali pokušavati s jedne strane sačuvati načela vladine politike — koja se u Budimu drukčije prosuđivala nego u Beču — a s druge strane obzirati se i na publiku.¹⁹ U Hrvatskoj i Slavoniji bilo je postavljeno više cenzora.²⁰ Onaj koji je bio nadležan za Gajeve novine sjedio je u Zagrebu. Premda je cenzorska služba bila vrlo tegotna — k tomu je došao prilično strog nadzor — čini se da je to mjesto bilo ipak vrlo traženo; jer nakon pozivanja profesora Jurjevića na Peštansko sveučilište godine 1834. služba je bila samo privremeno povjerena profesoru Henfneru;²¹ do redovnog popunjavanja moralo se čekati gotovo dvije godine. Ipak, ugarskoj dvorskoj kancelariji i namjesničkom vijeću u Budimu stajalo je na izbor šest kandidata. Ugarske su se vlasti slagale samo u uvjetu da novi cenzor mora vladati mađarskim jezikom. Inače je referent državnog vijeća vjerovao da je u ugarskim prijedlozima pronašao »protuslovlja koja ostaju nerazjašnjiva«. Ipak je podupro molbu dvorske kancelarije koja je za novog cenzora predlagala profesora Schufflaya, a za njegova zamjenika profesora Henfnera.

Međutim, 31. listopada 1836. car Ferdinand imenovao je profesora Stephana Moysesa novim cenzorom i revizorom knjiga zagrebačkog književnog okruga: »*Munus vacans districtus litterarii Zagrabienensis Censoris et Librorum revisoris, academici Stephano Moyses benigne confero.*« Zatim je 6. siječnja 1837. zagrebački akademijski profesor i rođeni Slovak stvarno stupio u službu cenzora i revizora knjiga u Zagrebu. Koji su interventi srušili već donesenu odluku i da li je možda iza toga stajao šef cenzure Sedlnitzky, ne da se dokučiti ni iz spisa ni iz literature.²²

prigovorio, ako ista budu tiskana, proslijediti na viši cenzurni forum.« Josip Horvat - Jakša Ravlić, Pisma Ljudevitu Gaju, Zagreb 1956, 191, Građa za povijest književnosti hrvatske 26. O razvitku cenzure u Hrvatskoj od kraja XVIII. st. usp. Đuro Šurmin, Nekoliko beležaka o književnim poslovima našim s obzirom na cenzuru, *Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor* 16, 99—104.

¹⁸ Đuro Šurmin, Početak Gajevih novina. Prilog kulturnoj povijesti Hrvatske, *Rad JAZU* 162. Zagreb 1905, 127.

¹⁹ Usp. Marx, Zensur, 44.

²⁰ Iz obrađenih izvora mogla se utvrditi samo djelatnost cenzora u Karlovcu.

²¹ Na osnovi jednog Moysesova izvještaja Sedlnitzkomu može se pretpostaviti da Henfner nije u dovoljnoj mjeri vladao hrvatskim jezikom. Moysesov izvještaj Sedlnitzkomu, 8. VIII. 1836. — AVA, Polizeihofstelle, 1836, 6372; usp. Josef Jerko, Oesterreichs Pressepolitik in Kroatien von 1832 bis 1851. Phil. Diss. Wien, 1964. 70.

²² HHStA, Kabinettsarchiv, Staatsratsprotokoll, 1835, 1580; Svoju službu Moyses je preuzeo od Gregorića, koji je 1836. fungirao kao provizorni cenzor u Zagrebu. — Đuro Šurmin, Hrvatski preporod II. Od godine 1836. do 1843. Zagreb, 1904, 017.

Iako je grof Sedlnitzky u oficijelni tijek spisa u poslovima hrvatske cenzure bio uključen samo utoliko što je od njega car više puta zahtijevao zauzimanje stava — de facto u svim važnim pitanjima — odnosno utoliko što je imao podnositi izvještaje o raspoloženju u Hrvatskoj, mogao je šef cenzure prema ilirskim novinama voditi politiku koja je bitno odstupala od mađarskoga stajališta, u svakom slučaju, dakako, samo s odobrenjem bečkih dvorskih ureda, prije svega Kolowrata, ali i Metternicha. — Usp. Srbik, Metternich II, 194.

Primjena cenzure prema novinama razlikovala se u nekoliko točaka od one prema jednokratnim spisima. Za obje vrijedio je prije svega pregled u rukopisu, a pisac je mogao po želji ureda za cenzuru promijeniti tekst za tisak. Inozemni spisi, koji su se već tiskani davali na cenzuru, mogli su još biti podijeljeni u četiri različita stupnja cenzure.²³ Ove formule cenzure nisu se mogle tako lako prenijeti na dnevne novine, jer je cenzor na vlastitu odgovornost morao odmah ispraviti ili ublažiti oštre izraze. To je moglo ići do brisanja cijelih odlomaka teksta. Urednik je ipak imao pravo sam mijenjati ili izdvojiti članke koji su bili stavljeni pod sumnju. Upravo u cenzuri novinstva cenzoru su se lako mogle potkrasti neugodne greške, a još su lakše bile prijekave. Ako je dosad dopuštene novine trebalo ograničiti ili zabraniti, kupcu se davao »Scheden« (= dopusnica ureda za cenzuru) do isteka nabavnog roka. I nabava poštom rabila se kao sredstvo cenzure. Najveću zapreku, osobito za novine političkog sadržaja, predstavljalo je svakako već samo dopuštenje.²⁴

Gotovo godinu i pol prije izlaska »Novina Horvatzkih« u jednom stavu prema planiranom izdavanju novina već se opominjalo na poštivanje postojećih propisa o cenzuri: mađarski dvorski kancelar, grof Adam Reviczky, povezao je svoj pristanak na odobrenje uvrštavanja političkih novosti u nove hrvatske novine s uvjetom da se respektiraju propisi o cenzuri.²⁵ U sekciji B državnoga vijeća, koja je imala ispitati izvješće državnoga kancelara, odredbe o cenzuri bile su odmah precizirane. U jednom nacrtu rezolucije izrijekom je zabilježeno »da uredniku pod prijetnjom gubitka njegova privilegija nije dopušteno uvršćivati nikakve druge događaje osim takvih koji su uzeti iz novina cenzuriranih u ostalim c. k. državama; — da se nadalje, uz savjesno pridržavanje propisa o cenzuri, u tim novinama pomno izbjegava izlaženje svega onoga čemu bi se u bilo kojem pogledu moglo prigovoriti.«²⁶

Članovi državnog vijeća pod predsjedanjem nadvojvode Karla bili su potpunoma sporazumni s tim nacrtom rezolucije. Referent državnog vijeća Nándory još je jednom u svom dopisu utvrdio postavljeni uvjet: »... ako se inače uredniku dopušta uvršćivanje u njegove listove samo takvih političkih vijesti koje su posuđene iz novina cenzuriranih u c. k. austrijskim državama, i u ostalomu strogom cenzurom zaustavlja se sve što bi se u bilo kojem pogledu moglo ukazati zazornim i sumnjivim.«²⁷

Ovim cenzurnopolitičkim uzvratnim osiguranjem zadovoljila se potkraj listopada 1833. i državna konferencija pod predsjedanjem kneza Metternicha: »Pod mjerama opreza koje su postignute u nacrtu rezolucije sekcije B držav-

²³ Cenzoru su bile na raspolaganju slijedeće četiri formule cenzure: *admittitur* (= neograničeno dopuštenje tiskanja i raspućavanja); *transeat* (= dopušteno, ali nikakvi oglasi u novinama; zabrana za javne knjižnice); *erga schedam* (= ograničeno dopušteno, ne smije se oglašivati, može se dobiti samo uz odobrenje ureda za cenzuru); *damnatur* (= zabranjeno; stručnjaci dobivaju odobrenje za nabavu samo od dvorskog ureda). — Marx, Zensur, 4.

²⁴ Marx, Zensur, 56, 58 i d.

²⁵ *Votum* grofa Adama Reviczkoga caru Franji Beč, 29. VIII. 1833. — Miskolczy I, 534. Dr. Ljudevit Gaj poslao je svoju prvu molbu palatinu, odnosno namješničkom vijeću, 11. ožujka 1832.

²⁶ *HHStA*, Kabinettsarchiv, Conferenz-Acten. a. 1834, 888.

²⁷ Stav Nándoryja 23. IX. 1833. — Miskolczy I, 535.

noga vijeća, a kojih se savjestan nadzor čini dužnošću kompetentnih vlasti, ne bi se lako dala izvršiti zloraba glede uvrščivanja političkih bilježaka.«²⁸

Načelan pristanak bečkog dvora na Gajevu molbu da smije objavljivati i političke vijesti bio je dakle unaprijed skopčan s uvjetima koji uopće nisu dopuštali da se razvije neko osobito političko značenje lista. Predsjednik vrhovnog dvorskog ureda za policiju, grof Sedlnitzky, pristao je u svom zauzimanju stava prema izvješću ugarskoga kancelara na te mjere cenzure²⁹ s ponovnim naglašavanjem »izrazitog ograničenja da on (Gaj, prim. pis.) političke novinske članke koje želi uvrstiti u svoj list posuđuje samo iz *domaćih* političkih listova, ali da se u ostalomu uvijek najsavjesnije povine zakonima o cenzuri i naredbama cenzurne vlasti«. Za primjenu cenzure bitan je bio predsjednikov poticaj caru za preispitivanje mjera kako bi se osobito obvezala ugarska dvorska kancelarija: »Ujedno bi Vaše Veličanstvo u svojoj Previšnjoj pomnji i mudrosti trebalo još napose obvezati ugarsku dvorsku kancelariju na izdavanje potrebne naredbe kako bi se cenzura tih novih novina provodila sa svom pozornošću, pomnošću i strogošću, kao i sa savjesnim obzirom na previšnje norme cenzure, a osobito da se ne bi dopustilo nikakvo odstupanje od predloženog plana i gore natuknutih uvjeta premilostive koncesije, te da bi se odmah djelotvorno spriječilo svako moguće izrođenje i prekoračenje kako u jednom tako i u drugom pogledu.«³⁰

Bojazni koje su se i u cara javljale u svezi s objavljivanjem političkih vijesti postaju jasne iz vlastoručnog pisma kojim je odobrio izvješće dvorske kancelarije. Ugarska dvorska kancelarija trebala se djelotvorno brinuti za to da se Gaj drži spomenutih propisa o cenzuri, kako ne bi izgubio postignuto odobrenje za izdavanje novina.³¹ Dvorska je kancelarija tu naredbu predala ugarskom namjesničkom vijeću, s posebnom opaskom da se za strogu i urednu

²⁸ Konferenzprotokoll, o. D. — Miskolczy I, 535. Na sjednici su kao zapisničari sudjelovali državni i konferencijski ministar Nádasdy, ugarski dvorski kancelar grof Reviczky, državni i konferencijski vijećnici v. Majláth i v. Purkhardt te dvorski savjetnik v. Gervay.

Ne možemo se složiti s Kannovim i Miskolczyjevim mišljenjem da je Gaju pod zaštitom grofa Kolowrata pošlo za rukom dobiti novinsku povlast: Kolowrat nije niti podnio zagovor za Gajevu molbu niti je sudjelovao u vijećanju u državnom vijeću, odnosno konferenciji. — Usp. Robert A. Kann, *Das Nationalitätenproblem der Habsburgermonarchie* 1. Band. 2., erw. Aufl. Graz/Köln, 1964, 251; Julius Miskolczy, *Ungarn in der Habsburger-Monarchie*. Wien/München, 1959, 85.

²⁹ »Čini se da dodavanje *političkih dnevnih novosti* samo po sebi ne pobuđuje nikakve sumnje protiv pothvata novina koje su u pitanju, utoliko što se pri tom pretpostavlja da će izdavač u iste uvrščivati samo takve članke koji su izašli u nekim drugim domaćim, dakle po c. k. normama cenzuriranim političkim novinama, kao što se to zbiva kod isto tako političko-književnog lista *Der Wanderer*, koji izlazi u Beču, a provodi se i u više drugih listova što izlaze u c. k. pokrajinama; zatim, da će se pri cenzuriranju tih novina uopće s pomnjom i strogošću uklanjati sve što bi se u bilo kojem pogledu moglo ukazati zazornim.« Izvještaj Sedlnitzkoga caru Franji, 15. VI. 1834. Miskolczy I. 538.

³⁰ *Ibid.*, 539.

³¹ Previšnje vlastoručno pismo ugarskoj dvorskoj kancelariji, Weinzierl bei Krems, 9. VII. 1834. Miskolczy I, 539.

cenzuru valja pobrinuti i onda kada bi redovni cenzor s kojih mu drago razloga b'o u tome spriječen.³²

Ne po zakonu, ali svakako u svojoj praktičnoj konzekvciji, i odobrenje poštanske otpreme predstavljalo je prepreku cenzure. Gaj je morao ugarsku dvorsku kancelariju i samoga palatina salijetati molbama, da bi napokon potkraj prosinca 1834. dobio provizoran nalog za zagrebačku poštu kako bi ova smjela novine primati, otpremati i ujedno ubirati pretplatu.³³

Isto tako još 1834., dakle još prije izlaska Gajevih novina, ugarsko je namjesničko vijeće bilo ponukano da bana podsjeti na »sve drakonske mjere cenzure« koje su u Austriji bile izdane za novine u XVIII. stoljeću: prema tome ne bi smjele biti tiskane nikakve tabele, porezne konskripcijske liste, formulari putnica i drugo što bi moglo pridonijeti manipulaciji javnih interesa. Navodno su, osobito u mlađih cenzora, te odredbe već pale u zaborav. Stoga je namjesničko vijeće dalo novi strogi naputak svim cenzorima i revizorima knjiga da sve opsežne rukopise, osobito one »de publica Regni constitutione«, podastru na prosudbu nadređenim cenzurnim uredima. Pa ipak, nadzor novina bio je prepušten cenzorima. Na kraju, svim je cenzorima bilo oštro naloženo da se »quam strictissime« drže tih propisa.³⁴

Od godine 1835. cenzori su u Hrvatskoj intenzivirali svoju djelatnost. To jasno proizlazi iz cenzurne knjige zagrebačkog cenzora. Pozornost usredotočena prije svega na »Novine« — budući da su one vrijedile kao list s političkim vijestima — imala je vrlo štetan učinak na aktualnost prvih pet godišta tih novina.³⁵

U vezi s aferom oko tiskanja dviju hrvatskih nacionalnih pjesama — »Glogovkinje Horvatske« — zagrebački je vrhovni ravnatelj školstva, grof Sermage, pokušao odbiti od sebe svaku krivnju time što je s jedne strane odmah okrivio zagrebačke novinske urednike zajedno s tiskarima da su se ogriješili o propise cenzure, a s druge strane 5. svibnja 1836. izdao novu »poštrenu« instrukciju, cenzoru »za najsavjesnije ravnanje«. Cenzor je imao izvijestiti urednike: 1. Da ni političke ni književne tekstove ne smiju uvrščivati u svoje novine i davati ih u tisak bez prethodne cenzorove revizije; pod tim se podrazumijevaju i članci o različitim događajima iz Zagreba, štoviše i iz Hrvatske, kao i oglas knjižara o knjigama; 2. Cenzor će sam odrediti kada će provoditi cenzuru i kada mu treba donijeti reviziju. Međutim, oni tekstovi koji bi imali biti objavljeni u »Luni«³⁶ i u »Danici« morat će se ubuduće predavati uredu za cenzuru najmanje osam dana prije tiskanja, kako prijevodi tako i originalni tekstov.; 3. Dosadanjim propisima protuslovi korigiranje u uredništvu nakon

³² Dekret ugarske dvorske kancelarije ugarskom namjesničkom vijeću, Beč, 17. VII. 1834. Miskolczy I, 539. Posljednja rečenica aludira na već sigurno pozivanje dosadanjega zagrebačkog cenzora Jurjevića na sveučilište u Pešti.

³³ Šurmin, Početak, 124. Pa ipak, kaže se da je na ugarskom području pošta od prvoga dana sabotirala otpremu Gajevih novina. Horvat, Gaj, 97.

³⁴ Šurmin, Početak, 123.

³⁵ Đuro Šurmin, Kulturne i književne prilike, *Savremenik, Ljetopis Društva hrvatskih književnika*. Zagreb 1913, 104. I Šišić govori o »nesnosnim cenzuralnim prilikama«. Ferdo Šišić, *Hrvatska povijest*. Treći dio. Od godine 1790 do godine 1847. Zagreb 1913, 200

³⁶ Luna je bila književni prilog zagrebačkih političkih novina. — Usp. Ivo Hergešić, *Hrvatske novine i časopisi do 1848*. Zagreb, 1936, 48—53.

cenzure. Cenzura će to ubuduće zabraniti i zahtijevat će da se rukopisi predaju uredu za cenzuru bez ikakvih korektura i u časopisu. Tiskar se međutim ozbiljno obvezuje da uvijek prije izdavanja i vraćanja otisnutih novinskih listova te listove preda cenzuri na super-reviziju te da korigirane arke vraća iz radionice tek onda kada ih cenzor odobri; 4. Cenzor nalaže kako urednicima tako i tiskaru da tiskar sve cenzurirane rukopise zadrži i brižljivo pohrani, jer se u svako doba mora legitimirati predočenjem tih rukopisa.³⁷

Grof Sermage nije ostao samo pri pismenoj instrukciji: više je puta i Gaju osobno oštro nalagao »da se u izbjegavanju konfiskacije svakog zazornog lista najsavjesnije pokorava postojećim propisima o cenzuri«. ³⁸

Čini se da je cenzor Moyses grofovnu instrukciju, koja je za nj imala vrijediti od godine 1837., u početku ozbiljno uzimao k srcu. Slovački je profesor jamačno isto tako nastojao da ugarskom namjesništvu po mogućnosti ne daje nikakva povoda za kritiku. Tako se onda godine 1840. pred predsjednikom dvorskog ureda za policiju i cenzuru mogao pohvaliti da ga ugarsko namjesništvo kao vrhovna vlast u Ugarskoj nije kao cenzora još nikada ukorila.³⁹

Pa ipak, Moyses je za mađžarone⁴⁰ već bio postao »osobitim kamenom smutnje«, zacijelo i zbog različitih članaka u »Danici«, protiv kojih nije intervenirao. Cenzor je međutim još vjerovao da može spriječiti kako »udaljenje sadanjega cenzora« tako i utjecanje »ultramadžarâ« na zagrebačke novine. Ali se u oba slučaja ilirizmu bliski profesor, svakako, ljuto prevario...⁴¹

Kada su mađžarske novine od 1838. počele napadati ilirizam, jer se suprotstavljao mađžarskom jezičnom zahtjevu,⁴² bit će da je i Moyses hrvatskom tisku samovlasno popustio okove cenzure kako bi mu omogućio obranu, osobito »Ilirskim Narodnim Novinama«. ⁴³ Mjere popuštanja mogu se zacijelo dovesti i u svezu sa žestokim debatama o slobodi tiska u požunskom saboru godine 1839. koje su isposlovale barem izvješćivanje o saborskim sjednicama.⁴⁴ Godine 1840. mogle su i »Ilirske Narodne Novine« izvješćivati o rezultatima saborskih sjedni-

³⁷ Šurmin, Početak, 127 i 130.

³⁸ Šurmin, Početak, 130.

³⁹ Navodno je samo kao revizor knjiga bio jednom ukoren, i to upravo zbog jednog antislavenskog djela. Moysesov izvještaj Sedlnitzkomu, 26. II. 1840. — AVA, Polizeihofstelle, 1840, 254/2017.

⁴⁰ Riječ »mađžaroni« pogrdna je promjena riječi »mađžaromani«. Usp. Šišić, Povijest, 243.

⁴¹ Time se ne aludira samo na njegovo zamjenjivanje Mađžarom Mácsikom, nego i na obrat u mišljenju njemačkih novina u prilog mađžarovima 1842. Šurmin, Hrvatski preporod II, 204; AVA, Polizeihofstelle, 1840, 254/2017.

⁴² Već 1825. hrvatski su zastupnici na požunskom saboru odbijali da se mađžarski za 10 godina u svim zemljama krune sv. Stjepana uvede kao službeni i nastavni jezik. Tek nakon žestokih debata u saboru 1839/40. suzbila je jedna kraljevska naredba već donesenu odluku da se nakon deset godina kao službeni jezik u Hrvatskoj uvede mađžarski. Hermann W e n d e l, Der Kampf der Südslawen um Freiheit und Einheit. Frankfurt/Main, 1925, 195; Ferdo Šišić, Pregled povijesti hrvatskoga naroda, Zagreb, 1962, 406.

⁴³ Izvještaji iz Hrvatske Sedlnitzkom (pošiljatelj se ne da utvrditi, jer se radi o pogorjelim spisima), 1842, präs. 24. I. 1843. — AVA, Polizeihofstelle, 1843, 22.

⁴⁴ Šurmin, Hrvatski preporod II, 140.

ca.⁴⁵ Tako su se za najkraće vrijeme i »Novine« razvile u važan organ ilirskoga pokreta.

Istodobno su se počele gomilati pritužbe protiv ilirskih novina, ali i protiv odgovornog cenzora: zagrebački bilježnik Halper kritizirao je »Danicu Ilirsku« zbog njezine težnje za velikom ilirskom državom i time potaknute simpatije za Slavene Rusije.⁴⁶ Moyses bude okrivljen da je dao nesmetano tiskati »neprijateljske ispade« Gaja i njegovih suradnika⁴⁷ upravljene protiv Ugarske.⁴⁸ U listopadu 1841. peštanski je kolegij za cenzuru ukorio dopuštanje jednog članka u »Novinama« o istupu nekog kanonika iz »Čitaonice«, a u studenom morao se Moyses pravdati pred namjesničkim vijećem što nije dopustio tiskanje pravilnika »Kasina«.⁴⁹

Napokon u ožujku 1842. zamolio je ugarski dvorski kancelar Majláth cara da preko »nadvojvode državnoga palatina« »dade naputiti vrhovnoga ravnatelja školstva Kukuljevića na najstrože ispunjavanje dužnosti i uzdržavanje školske mladeži od svakog političkog djelovanja koje se ne podnosi s njezinim zanimanjem, a isto tako profesora i cenzora Moysesa na najsavjesniju primjenu postojećih propisa o cenzuri...«.⁵⁰

Da li je prijekor zbog nedovoljna nadzora novina bio opravdan? Mogu li se Gaju i njegovim suradnicima spočitavati bitna prekoračenja odredaba cenzure od 1835.?

6. siječnja 1835. izašao je prvi broj Gajevih novina pod naslovom »Novine Horvatzke«, 10. siječnja slijedio je književni prilog »Danicza Horvatzka, Slavonzka y Dalmatinzka«. Ni naslov pravih novina ni književni prilog kao cjelina nisu odgovarali odobrenju koje je Gaj dobio.⁵¹

Ljudevit Gaj je 1832. molio nadvojvodu-palatina za odobrenje izdavanja hrvatskih novina mješovita sadržaja⁵² — uključujući kompendij političkih no-

⁴⁵ Šurmin, Hrvatski preporod II, 159.

Godine 1836. *Novine* su smjele donijeti samo lakonsku vijest da se sabor bio sastao i zatim završio svoj period zasjedanja.

⁴⁶ Izvještaj Sedlnitzkoga 19. VIII. 1839. — *HHStA*, Kabinettsarchiv, Staatskonferenzprotokoll, 1839, 1116.

⁴⁷ Sam Gaj pisao je za svoje listove samo 1835. i 1836.; poslije je samo određivao smjer listova i jednom godišnje izdavao svoje »Proglase« (programatske objave). Njegovi najvažniji suradnici bili su Antun i Ivan Mažuranić, Užarević, Rakovac, Vukotinović, Vraz, Štoos, Seljan, Babukić, Nemčić, Topalović i Šulek. — E. I. von K a l a c, *Jugenderinnerungen aus Kroatien (1749—1823. 1824—1843)*. Leipzig, 1894, 251; usp. Josip Horvat, *Povijest novinstva Hrvatske 1771—1939*. Zagreb, 1962, 101.

⁴⁸ Izvještaj iz Hrvatske Sedlnitzkomu, bez pošiljatelja i datuma (pogorjeli spisi). — AVA, Polizeihofstelle, 1839, H 20.

⁴⁹ Đuro Šurmin, Nekoliko beležaka o književnim poslovima našim s obzirom na cenzuru, *Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor* 16. Beograd 1936, 102. i d.

⁵⁰ Miskolczy I, 610.

⁵¹ Usp. Horvat, *Povijest*, 101.

Danica se nipošto nije ograničila na književne članke, nego je donosila i povijesne napise, priloge iz povijesti umjetnosti i narodne pjesme. Horvat, *Povijest*, 104.

⁵² U jednom prilogu molbi navedena je tematika: poljodjelstvo i kućno gospodarstvo, prirodopis, zemljopis, etnografija, povijest naroda i pokrajina, književnost i filologija, novi politički događaji; pjesnički ogledi u prozi i stihovima, kao npr. basne, anegdote, zagonetke, poetske priče, različite pjesme; filozofske teme. — Gajeva molba nadvojvodi Josipu, 11. III. 1832. Miskolczy 18, 525; usp. Murko, *Početak*, 579.

vosti — pod naslovom »Danica Horvatska, Slavonska i Dalmatinska«. ⁵³ U ponovljenoj molbi, koju je preko Zagrebačke županije upravio na ugarsko namjesničko vijeće, precizirao je svoje traženje utoliko da bi njegove novine trebale izlaziti dvaput tjedno, ako je moguće s jednim listom oglasa — oglasnikom. ⁵⁴ U odgovoru namjesničkog vijeća, koje je de facto odobrilo izdavanje novina bez političkih vijesti, bilo je nasuprot govora samo o »Daniczi Horvaczkoy, Slavonszkoy y Dalmatinszkoy«. ⁵⁵ I u podnesku caru godine 1833. molio je Gaj samo povlast za jedne hrvatske, političko-književne novine pod naslovom »Danicza Horvatzka, Slavonzka y Dalmatinzka«. ⁵⁶

Stav ugarske dvorske kancelarije, što ga je zatražio car, spominje doduše ponovno plan o suizdavanju oglasnika, svakako bez komentara. ⁵⁷ U stručnom mišljenju ministra policije Sedlnitzkoga navodi se Gajev program s izdavanjem lista pod naslovom »Danicza Horvaczka, Szlavonzka y Dalmatinska«, zatim nakana mladoga pravnika »da kao početak s time poveže oglasnik«. ⁵⁸ Carska povlast od 9. srpnja 1834. bila je u bitnom samo aprobacija izvješća dvorskog kancelara i nije ni spominjala naslov dopuštenih novina. ⁵⁹

Na osnovi ovog razvitka Gajeva traženja moći će se stoga utvrditi da ni izdavanje novina političkog sadržaja s imenom »Novine Horvatzke« ni izdavanje književnog priloga pod naslovom »Danicza Horvatzka, Slavonzka y Dalmatinzka« nije odgovaralo odredbama vlasti. Prema tome, uredi za cenzuru jamačno su mogli uz strogo tumačenje propisâ prigovoriti već i samom osnivanju novina. ⁶⁰

Gaj je, ne pitajući ponovno nadležne urede za cenzuru, počeo uvoditi novi pravopis ⁶¹ i štokavsko narječje: već od 10. broja pojavljivao se u »Danici Hrvatskoj, Slavonskoj i Dalmatinskoj« novi pravopis, a od 28. broja (18. srpnja 1835.) tiskala se ona u štokavskom narječju. »Novine«, koje su kao političke novine bile pod daleko strožim nadzorom, ostale su još do kraja prvog godišta pri starom pravopisu i kajkavskom narječju. ⁶² Ipak, na početku godine 1836. odvažio se Gaj na velik kulturno-politički korak: i u »Novinama« i u »Danici«

⁵³ Pisanje naslova novina bilo je, kao što proizlazi iz slijedećega, vrlo različno. Ni samo Gajevo pisanje u njegovim molbama nije bilo jedinstveno.

⁵⁴ Gajeva molba Zagrebačkoj županiji, 25. XI. 1832. Miskolczy I, 527.

⁵⁵ Ugarsko namjesničko vijeće Zagrebačkoj županiji, 14. V. 1833. Miskolczy I, 528.

⁵⁶ Gajev podnesak caru Franji I., 29. V. 1833. Miskolczy I, 529 i d.

⁵⁷ Izvješće ugarskoga dvorskog kancelara Reviczkoga caru Franji, 29. VIII. 1833. Miskolczy I, 533.

⁵⁸ Stručno mišljenje grofa Sedlnitzkoga za cara Franju, 15. VI. 1843, Miskolczy I, 538.

⁵⁹ Usp. Miskolczy I, 539.

⁶⁰ Gaj je svakako već pozivom od 20. listopada 1834. bio najavio izdavanje političkoga lista *Novine Horvatzke* i književnoga priloga *Danicza Horvatzka, Slavonzka y Dalmatinzka*. Objavljivanje te najave zajedno s pozivom na pretplatu u *Ofener Zeitung-u* budimski je cenzor bio zabranio. Horvat, Gaj, 95.

⁶¹ Na poticaj Jana Kollara Gaj je već 1830. bio podastro prijedlog pravopisne reforme: »Kratka osnova horvatsko-slavonskoga pravopisanja«. — *J(oslav) Š(i-d) a) k*, Gaj, Ljudevit. Enciklopedija Jugoslavije 3. Zagreb 1958, 418.

⁶² Šurmin, Hrvatski preporod II, 215; *Š(ida)k*, Gaj, 418.

potpuno je uveo novi pravopis i štokavsko narječje; istodobno su promijenjeni naslovi u »Ilirske Narodne Novine« i »Danica Ilirska«. ⁶³

Čini se da ugarske vlasti nisu prigovorile ni jednoj jedinoj od ovih novotarija. Mora da je i šef cenzure Sedlnitzky, kojega je profesor Moyses izvijestio o promjeni naslova, bio s time sporazuman. U svakom slučaju, budući je zagrebački cenzor porabu ilirskoga imena — upućujući na njegovu stoljetnu uobičajenost — znao prikazati kao gotovo posve naravnu stvar. Jedino su se u samoj Hrvatskoj pročule pritužbe, pa je podignuta i optužba »veleizdajničke težnje prema rusizmu«. ⁶⁴

Da bi za ilirsko ime što brže dobio prešutno priznanje vlade, Gaj je sada u svojim molbama neprestano rabio oznaku »hrvatsko-ilirski«. U svojoj molbi za odobrenje tiskarske povlasti upravljenoj caru Gaj spominje »hrvatsko-ilirsku književnost«, »hrvatsko-ilirski jezik«, napokon i svoje »hrvatsko-ilirske novine«, a sama sebe naziva »urednikom hrvatsko-ilirskih novina«. ⁶⁵ Uspjeh nije izostao. Već 19. lipnja 1836. govori car Ferdinand u jednom naputku ugarskomu dvorskom kancelaru o doktoru Gaju kao uredniku »hrvatsko-ilirskih zagrebačkih novina«. ⁶⁶

U spomenutoj molbi od 1. lipnja 1836. Gaj pokušava prikriti i svoje prvo prekoračenje novinske povlasti. On naime expressis verbis tvrdi da mu je »godine 1834. po previšnjjoj odluci iz viših državnih obzira podijeljeno premilostivo odobrenje« »da smije izdavati političke novine i književni list na hrvatsko-ilirskom jeziku«. ⁶⁷

Ni ugarske vlasti nisu nalazile nikakva prigovora ilirskomu imenu. U stavu dvorske kancelarije prema Gajevoj molbi za dodjelu tiskarske povlasti upućuje se štoviše na svjedodžbu »knjižnog revizorata«, ⁶⁸ »po kojoj se Gaj pri izdavanju svojih novinskih listova uvijek točno pridržavao previšnjih propisa«. Osim toga Gaj se gotovo posve naravno naziva »urednikom hrvatsko-ilirskih novina«. ⁶⁹

⁶³ Usp. Š(ida)k, Gaj, 418.

Već 6. prosinca 1835. Gaj je tu promjenu imena navijestio u »Daniczi«: »Buduć pako, da se ovi naši narodni listovi... za svu Bratju Velike Ilirije pisati imadu, zato smo naměřili sve posebne ili jednostrane, pravoj domorodskoj ljubavi i slozi protivne naslove s našim starim, i u dogodovščini glasovitim, občinskim imenom zaměnitii.« Eduard Zerpak, Geschichte des Illyrismus oder des südslavischen Antagonismus gegen die Magyaren. Nebst einem Vorworte von Dr. W. Wachsmuth. Leipzig, 1849, 32.

Najbolji sažetak o problemu ilirizma pruža Jaroslav Šidak, Der Illyrismus — Ideen und Probleme, L'. Štúr und die slawische Wechelseitigkeit, Bratislava 1969, 61—89; usp. od istoga autora prilog »Ilirski pokret«, Enciklopedija Jugoslavije 4, Zagreb 1960, 338—344.

⁶⁴ Moysesov izvještaj Sedlnitzkomu, 8. X. 1836. AVA, Polizeihofstelle, 1836, 6372. Svoje izvještaje Sedlnitzkomu Moyses je većinom potpisivao: »V. W.«

⁶⁵ Gaj govori i o »hrvatsko-ilirskoj« i o »horvatsko-slavonskoj« nacionalnosti, ali samo o »hrvatsko-slavonskoj naciji«. Gajeva molba caru Ferdinandu, 1. VI. 1836. Miskolczy I, 540—543.

⁶⁶ Bit će da je i državni i konferencijski ministar grof Kolowrat akceptirac tu jezičnu formulaciju, jer je podupro Gajevu molbu. — Miskolczy I, 543.

⁶⁷ Gajeva molba caru Ferdinandu, 1. VI. 1836. Miskolczy, I, 540.

⁶⁸ Da li se pod književnim revizoratom misli na peštanski ili zagrebački ured za cenzuru, to se iz izvora ne vidi.

⁶⁹ Izvještaj ugarske dvorske kancelarije državnom vijeću, 3. III. 1837. Miskolczy I, 548—553.

Najsuzdržljivije nastupaju sami hrvatski političari, iako su to Gajevi prijatelji i pomagači. Tako podžupan Zagrebačke županije, Herman Bužan,⁷⁰ u svojoj preporuci za Gaja tajniku ministra policije nijednom ne spominje riječ »ilirski«, niti govori o »Novinama« ili »Danici«, nego samo o »našim hrvatskim novinama«.⁷¹ I memorandum o »političkim prilikama« u Hrvatskoj što ga je Bužan sastavio zajedno s grofom Draškovićem i samim Gajem zvuči prilično suzdržljivo: navodi se odobrenje političkih novina »na hrvatskom ili ilirskom jeziku pod naslovom 'Danicza Horvaczka'«, a u ostalom se pokušava izbjeći konkretna oznaka novina.⁷²

Do jedne veće istrage političke cenzure dovelo je u prvim godinama Gajevih novina tiskanje dviju hrvatskih nacionalnih pjesama u »Danici«. Već 1835. objavljene su kao poseban otisak Gajeva »Još Horvatska nij' propala« i Vukotinovićeva »Nek se hrusti šaka mala«.⁷³ Obje pjesme, poznate pod skupnim naslovom »Glogovkinje Horvatske«, bile su ispjevane godine 1813. hrvatskoj četi koja je prelazila iz tvrđave Glogova k austrijskoj vojsci. Svakako, morat će se utvrditi da se sadržaj obiju pjesama može vrlo lako interpretirati kao uperen protiv Mađžara,⁷⁴ te da ih je stoga ban Vlašić s pravom mogao dovesti u svezu sa žestokim debatama o hrvatskim municipalnim pravima u požunskom saboru. Premda bi ban bio više volio da pjesme nisu objavljene, ipak je vjerovao da ne vidi »nikakvih zabrinjavajućih posljedica«; tom se mnijenju priklonio i ugarski dvorski potkancelar barun Malonyay, to više što se radilo o već dulje vrijeme raširenim pjesmama, kojih bi zabrana pobudila samo još veću pozornost.⁷⁵

Zaključak iz ovog činjeničnog stanja ispada ipak na austrijskoj strani bitno drukčije nego na mađžarskoj: dok dvorski potkancelar predlaže naputak preko

⁷⁰ U njemački pisanom izvoru — Busan.

⁷¹ Pismo Hermana Bužana Ferdinandu von Werneckingu, Zagreb, 22. V. 1836. Miskolczy I, 543—545.

⁷² Prikaz političkih prilika u pogledu zagrebačkih novina na hrvatskom jeziku te u pogledu druge tiskare koju valja uvesti u Zagrebu, Beč, 2. VI. 1836. Miskolczy I, 545—548. Miskolczy drži da je Gaj bio jedini autor.

⁷³ Pjesma koja potječe od Gaja u *Danici* bila je objavljena pod drugim naslovom: u njemu se nisu pojavljivali ni Glogova ni borba Hrvata protiv Francuza. Time je trebalo zavarati cenzora. Šurmin, Početak, 126.

⁷⁴ Usp. Gajevu šestu kiticu: »... Ni li skoro skradnje vreme da nju zvisimo, / Ter da stranjsko teško breme iz nas bacimo; / ...« i drugu Vukotinovićevu: »... Još v Horvatēh ima kervi, / Nit' ko slabi v prahu červi / Dadu gazit' narodnosti, / Stare svoje slobodnosti, / Nit' zatreči Slavski rod!...« — (Zerpak), *Geschichte des Illyris-mus*, 24—28.

⁷⁵ Izvještaj ugarskoga potkancelara baruna Malonyaya caru Ferdinandu, 10. VII. 1836. Miskolczy I, 553.

Ugarski je dvorski kancelar, isti dan kada je vrhovni ravnatelj školstva grof Sermage izdao poštrenu instrukciju o cenzuri, u jednom pismu banu zatražio razjašnjenje kako je »ta krparija« — »Glogovkinje Horvatske« poslana dvorskom kancelaru u Bratislavu — mogla u Zagrebu izaći uz postojeće propise o cenzuri. U tu stvar uključio se i palatin, zahtijevajući opravdanje od vrhovnog ravnatelja školstva i cenzora. Grof Sermage upućuje na to da su nacionalne pjesme u *Danici* bile objavljene pod drugim naslovima, »Horvatov szloga« i »Pesma Horvatov«, da je rukopise od tiskara odnio Gaj, a da je za cenzuru bio odgovoran provizorni cenzor profesor Henfner. On na kraju upućuje na visoku nakladu — 10.000 primjeraka — posebnoga otiska. — Šurmin, Početak, 127. *Novine* su 1836. izlazile u nakladi između 227 i 321 primjeraka. — Antun Barac, *Hrvatska književnost od Preporoda do stvaranja Jugoslavije I*, Književnost Ilirizma. Zagreb 1954, 141.

palatina zagrebačkom cenzoru da spriječi svaku daljnju nakladu i tiskanje tih »uvredljivih pjesama«, državna konferencija dolazi do prohrvatskog votuma: »Pri sadanjem stanju stvari u Ugarskoj čini se da je od velike važnosti da vlada vrlo oprezno postupa prema Hrvatima«. ⁷⁶

Gaj je snovao o daljnjim reformama, za koje je sebi ipak htio osigurati zaleđe u Beču. I zaista, ministar policije Sedlnitzky izjavio je da se u načelu slaže s njegovim planom o uvođenju ćirilskoga pisma u »Ilirske Narodne Novine« u ljeto 1837. Tek na ponovni pismeni upit cenzora Moysesesa predsjednik dvorskog ureda za cenzuru savjetovao je, s obzirom na pravo suodlučivanja ugarske dvorske kancelarije, da se u sadanjoj situaciji ne uvodi ćirilica. ⁷⁷

Da su godine 1839. sve Gajeve reforme i mjere bile sankcionirane s najvišega mjesta, pokazuje ne samo darivanje prstena u vrijednosti od 300 F. C. M. Gaju, nego još više korespondencija koja je o tom vođena. Ponajprije, Gaj u jednoj spomenici zahvaljuje grofu Kolowratu za »visoku i silnu zaštitu«, pod kojom je mogao ostvariti ne samo »izdavanje političkog i književnog nacionalnog lista« i osnivanje tiskare, nego i »uvođenje modificiranog češkog pravopisa umjesto madžarskoga«. Grof je u svom votumu caru još konkretniji: da je Gaj predao četiri godišta »svoga periodičnoga spisa, naime Novine Hrvatzke i Ilirske i zatim Danicu Ilirsku...«. U carskom upitu upravljenom ugarskomu dvorskom kancelaru Gaj se naziva »izdavačem hrvatsko-ilirskih novina s prilogom Danica Ilirska (Danica hrvatsko-slavonsko-dalmatinska)«, a grof Majláth nato izvješćuje o vrijednosti lista »Ilirske Narodne Novine« i »Danica Ilirska«. ⁷⁸ Dr. Ljudevit Gaj može sva svoja prekoračenja odredaba cenzure smatrati ekceptiranim na najvišem mjestu.

Ideal za kojim je »Danica« u početku težila bila je narodna prosvjeta u smislu XVIII. stoljeća i podupiranje nacionalnog buđenja u smislu romantičnoga nacionalizma. »Danica« u to vrijeme otvoreno promiče jednu ilirsku domovinu, poziva južnoslavensku braću na jedinstvo, opominje na bratsku ljubav prema drugim Slavenima, ali isto tako već počinje između redaka zauzimati stav protiv madžarskoga utjecaja. ⁷⁹

U to vrijeme općeg priznanja ni teži napadaji nisu mogli postići nikakva škodljiva učinka. Velika zbirka pritužaba na »Danicu Ilirsku« i učinke ilirskoga pokreta, koju je Sedlnitzky bio primio godine 1839. i podastro caru, odnosno državnoj konferenciji, bila je tek primljena na znanje, premda se u izvještaju iz Zagreba upozoravalo na štetne posljedice »Danicine« tendencije. ⁸⁰

⁷⁶ Kao jedinu mjeru državna je konferencija predvidjela prikupljanje periodičnih izvještaja o raspoloženju naroda u Hrvatskoj, i to od bana i grofa Sedlnitzkoga. — Votum državne konferencije, 21. VII. 1836. Miskolczy I, 554.

⁷⁷ Po Gajevoj zamisli trebao se jedan stupac lista tiskati latinicom, a drugi ćirilicom. Kaže se da je Gaj time Sedlnitzkomu argumentirao da se on svojim novinama želi suprotstaviti ruskom utjecaju na Južne Slavene. Šišić, Povijest, 211; Hergešić, Novine, 71.

⁷⁸ Gajeva promemorija grofu Kolowratu, 24. VI. 1839; Votum grofa Kolowrata caru Ferdinandu, 15. VII. 1839; Carev napatuk dvorskom kancelaru grofu Majláthu, 19. VII. 1839; Izvještaj ugarskoga dvorskog kancelara caru Ferdinandu, 30. VII. 1839; Carev napatuk nadkomorniku grofu Czerninu, 27. VIII. 1839. Miskolczy I, 576—581.

⁷⁹ Hergešić, Novine, 66; usp. (Zerpak), Illyrismus, 59—63.

⁸⁰ HHStA, Kabinettsarchiv, Conferenz-Acten. a. 1839, 1116.

Od 1840. počele su se i »Novine« više baviti političkim pitanjima dana i brzo su postigle jak utjecaj na javno mnijenje. Cenzor Moyses dopuštao je izvještaje o pobjedama iliraca na županijskim izborima, o programskim točkama ilirske stranke, a uskoro i polemike protiv mađarskoga tiska. Osim toga Gaj je znao vrlo spretno uvijek ponovno upozoravati na previšnju zaštitu, što je u Hrvatskoj ostavljalo vrlo jak dojam.⁸¹

O poštivanju odredaba cenzure iz godine 1833. i 1834., osobito u pogledu uvrščivanja političkih vijesti, odavno više nije moglo biti ni govora. Odmjeravanje snaga u unutrašnjoj politici neprimjetno je zahvatilo politiku cenzure prema Gajevim novinama. Tom interesnom stanju znao se prilagoditi i nadležni kontrolor, cenzor u Zagrebu.

Stjepan Moyses, rođen 1797. u Njitranskoj županiji, pohađao je, kao siročić bez oba roditelja, sjemeništa u Grazu i Pešti; godine 1821. postao je svećenikom i radio osam godina kao dušobrižnik. U to vrijeme postigao je doktorat iz filozofije i natjecao se stoga godine 1828. za katedru za filozofiju na Kraljevskoj akademiji u Zagrebu. Uz filozofsku struku znao je i više modernih stranih jezika, kao njemački, mađarski i francuski ali je isto tako držao predavanja o grčkom jeziku.⁸²

Već prije Gajeva povratka organizirao je u Zagrebu krug pristaša hrvatskog narodnog preporoda. Godine 1834. biva povučen u djelokrug Gajevih planova o novinama. Ministar policije Sedlnitzky traži od slovačkoga profesora stav prema Gajevoj molbi za odobrenje novinske koncesije. I Moyses znade prilično dobro poduprijeti Gajevu nakanu važnim argumentima: novine za kojima se teži vrlo su korisne napose za svećenstvo u Hrvatskoj i Slavoniji, budući da ono nema nikakve prilike za izobrazbu u svojem materinskom jeziku, pa stoga ne može poučiti narod onako kako bi to bilo potrebno.⁸³ Kanonik zatim prelazi u napadaj na mađarizam: taj mađarizam nastupa »posvuda u najužoj svezi s nekom vrsti radikalizma i akatolicizma«. Budući da je ta mađarska pretjerana gorljivost zahvatila gornjougarske, ali već i slavonske županije,⁸⁴ valja u najskorije vrijeme očekivati, a već se u nekih odvjetnika i navješćuje, presizanje na »Provincijalnu Hrvatsku«. ⁸⁵ »Ako pak opće proširenje mađarizma nije u previšnjim planovima, onda bi oživljavanje hrvatskoga narodnog jezika sigurno bilo najnaravnije sredstvo protiv toga.«⁸⁶

I argument neznatne izobrazbe budućih učitelja — a tu se ubrajalo i svećenstvo — u narodnom jeziku i onoj opasnosti od potiskivanja hrvatskoga je-

⁸¹ Izvještaj dvorskog kancelara Majlátha caru Ferdinandu, 18. III. 1842. — Miskolczy I, 607. Kao izvori za strane izvještaje *Novinama* su služile osobito *Wiener Zeitung*, *Oesterreichischer Beobachter*, *Ofener Zeitung*, *Pressburger deutsche Zeitung*, *Hirlap* i *Hirnök* — Horvat, Povijest, 110.

⁸² Constant von Wurzbach, *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich*. 19. Teil. Wien, 1868, 167 i d.

Godine 1847. zagrebački kanonik, pod banom Jelačićem preuzeo odjel za bogoslovlje, a 1850. primio biskupsku stolicu u Banjskoj Bistrici. Tamo je podigao slovačku višu gimnaziju i inicirao stvaranje »Maticе slovenske«.

⁸³ Zagrebački biskup Alagović podupirao je s istoga razloga izdavanje hrvatskih novina. — Šurmin, *Hrvatski preporod II*, 149.

⁸⁴ Snijem, Požega, Virovitica.

⁸⁵ Provincijalna Hrvatska ili Civilna Hrvatska nalazila se pod vlašću bana i Hrvatskog sabora.

⁸⁶ Moysesov izvještaj Sedlnitzkomu, 27. V. 1834. — Murko, Početak, 576.

zika mađarskim pojavljuju se opet nakon kratkog vremena u izvještaju Sedlnitzkoga caru. Bit će da je šef cenzure u Moysesovu izvještaju našao željene logične argumente za de facto već riješeno odobrenje Gajeva izdavanja novina.⁸⁷ Profesor akademije pokušao je već u tom izvještaju umiriti ministra policije u pogledu cenzure: cenzura u Zagrebu ima dovoljno moći i volje da sprječaji širenje »ultraliberalnih« ideja, bez obzira na to tko će kao nasljednik profesora Jurjevića postati slijedeći cenzor u Zagrebu. Daljnje jamstvo za nadzor političke cenzure pruža vrhovni ravnatelj školstva grof Sermage.⁸⁸

Kanonik Moyses, koji se uskoro zatim natjecao za Jurjevićevo nasljedstvo,⁸⁹ ostao je i nadalje pouzdanikom grofa Sedlnitzkoga. U listopadu 1836. branio je u jednom izvještaju promjenu naslovâ Gajevih novina i pokušavao tu samovolju prikazati nedužnom, premda je sigurno bio dobro obaviješten o skrivenim razlozima i ciljevima.⁹⁰

Već četrnaest dana prije toga pokušao je Sedlnitzkomu razjasniti pojam »ilirskoga« jezika. Hrvatski koji se govori u Zagrebu tek je jedno »podnarječje« ilirskoga jezika; druga narječja po njemu su srpsko ili slavonsko. »Jednom riječju: svi ti pučki idiomi u Dalmaciji, Hrvatskoj i Slavoniji su narječja, ili bolje, varijante ilirsko-slavenskog jezika...«⁹¹ On govori samo o »političkim novinama s prilogom«.⁹²

Razlozi za postavljanje profesora Moysesa za cenzora i revizora knjiga u Zagrebu nisu se na žalost mogli razabrati iz spisa; stanovitu je ulogu sigurno igralo povjerenje što ga je prema njemu gojio grof Sedlnitzky. U svakom slučaju, ministar policije poznavao je novog cenzora kao prijatelja ilirizma.

Činjenica da Moyses do godine 1840. u svojoj funkciji cenzora nikada nije bio ukoren od ugarskoga namjesništva,⁹³ ne bi se međutim smjela tumačiti samo kao strogo pridržavanje propisa o cenzuri, jer već 1839. postoji cijela zbirka pritužaba na »Danicu«. Stoga se jamačno valja prikloniti Miskolczyjevu sudu, koji je držao da je Beč naprosto vjerovao u lojalnost »Danice«. Da je koji član vlade samo jednom u nju zavirio i preveo nekoliko objavljenih pjesama, sigurno bi posumnjao.⁹⁴

⁸⁷ Izvještaj Sedlnitzkoga caru Franji, 15. VI. 1834. Miskolczy I, 537.

⁸⁸ Moysesov izvještaj Sedlnitzkomu, 27. V. 1834. — Murko, Početak, 577.

⁸⁹ U prijedlogu ugarske dvorske kancelarije od 12. II. 1835. Moyses se spominje tek na četvrtom mjestu. *HHStA*, Kabinettsarchiv, Staatsratsprotokoll, 1835, 1580.

⁹⁰ Moysesov izvještaj Sedlnitzkomu, 8. X. 1836. AVA, Polizeihofstelle, 1836, 6372; usp. Jerko, Pressepolitik, 40 f.

⁹¹ Moysesov izvještaj Sedlnitzkomu, 23. IX. 1836. — Miskolczy I, 558.

⁹² *Ibid.*, 557.

⁹³ Moysesov izvještaj Sedlnitzkomu, 26. II. 1840. — AVA, Polizeihofstelle, 1840, 254/2017.

Moysesovu djelatnost oštro kritizira zagrebački odvjetnik Zerpak: »I tisak, koji se od sada zove ilirskim, počeo se sada posve slobodno kretati, a cenzura u rukama profesora Moysesa... bila je tako obzirna prema najskandaloznijim djelima i napisima te bi čovjek pomislio da se nalazi u zemlji gdje je sloboda tiska (naravno samo za ilirsku stranku) posve neograničena.« — (Zerpak), *Illyrismus*, 43.

⁹⁴ Miskolczy I, 189.

Godine 1839. podnio je i policijski agent Ferstl svomu ministru izvještaj, u kojemu je među inim nabrojio i protumađarske pjesme u *Danici*. — Miskolczy I, 250. Tako je *Danica Ilirska* pisala 9. listopada 1841.: »Tražite dakle slobodu, ali slobodu pametnu, čudorednu; nu ove kod Magjarah zaista nećete najti: jer ovi slobodu samo za se i za svoj narod traže, naproti tomu ugnjetenim Slavjanom još

Ukor je Moyses svakako dobio za jedan prilog o osobi negdašnjega srpskog kneza Miloša Obrenovića što ga je dopustio u »Novinama«. ⁹⁵

Od godine 1840. zapadao je cenzor Moyses sve jače pod udar mađarske kritike. Odlučnim uzrokom za to bio je po svoj prilici samovoljan postupak cenzorov, jer je »ilircima«, koje je oštro napadao mađarski tisak, omogućio da se brane u Gajevu političkom listu, u »Ilirskim Narodnim Novinama«. ⁹⁶ Izvjestitelj iz godine 1843. držao je tu mjeru, nasuprot Sedlnitzkomu, kao »primjerenu pravednost« i još precizirao da je Moysesov način postupanja, »dopustiti temeljitu obranu, ali ukloniti iz tiska sve što nije moglo voditi toj svrsi i što bi moglo samo umnožiti međusobno ogorčenje, po svoj prilici primjeren propisima o cenzuri«. ⁹⁷

To međutim, kao što znamo, nije odgovaralo propisima o cenzuri, pa je opomena cenzoru što ju je 12. ožujka 1842. predložila ugarska dvorska kancelarija — »kao i profesora i cenzora Moysesa napatiti da najsavjesnije primjenjuje postojeće propise...« — morala za godinu dana eskalirati do razrješenja dužnosti. ⁹⁸

Ministar policije grof Sedlnitzky bio je već 1836. jasno izrazio svoj stav prema ilirskim aktivnostima — novinama, književnom društvu, tiskari: »Koliko god ovaj pothvat, radi dobra koje iz njega proizlazi, a napose u pogledu poželjne krajnje svrhe paraliziranja mađarskoga utjecaja, zaslužuje potporu i olakšicu od strane vlade, isti će se zacijelo morati svojski nadzirati i držati na oku, da se u osnovi korisno nastojanje ne bi možda izrodilo i pošlo kakvom stranputicom«. ⁹⁹

U jednom od svojih redovitih izvještaja o situaciji u Hrvatskoj govorio je predsjednik dvorskog ureda za cenzuru o borbi između pristaša ultramadžarizma i ultraslavizma, i to osam dana prije carskog odobrenja prstena za Ljudevita Gaja. Državna se konferencija bavila podrobnim izvještajima i došla do zaključka da bi ta borba, ako uznapreduje, »osobito u sadanje vrijeme«, mogla »imati štetne posljedice i za samu vladu«. Stoga bi tu raspru, koja i u tisku biva sve oštija, trebalo savjesno nadzirati. ¹⁰⁰

Na početku godine 1841. započeli su najvažniji mađarski dnevni listovi teške napadaje na ilirizam. Ne samo Kossuthov »Pesti Hirrap«, nego i koncer-

težji jaram na vrat zavesti nastoje.« A napadaji protiv Mađžara izrodili su se već u veljači 1842. u pravo ratno huškanje: »Pravi patriot ne zavidi potomcima Atilinim, budući da je taj nomadski narod morao biti ne samo divlji, nego pače i rob svoga gospodara; jer, kod razbojničkih naroda ne može biti nikakve osobne slobode.« — Usp. (Zerpak), Illyrismus, 79.

⁹⁵ NSB Zagreb, Spisi zagrebačke cenzure. — Usp. Horvat, Povijest, 129.

⁹⁶ *Ilirske Narodne Novine* opominju u br. 36, 1842.: »Tko ne pozna oholosti mađarskih velikaša? Još nisu digli sve glasove tužba, zahtjeva i želja; ta uskoro oni će se dići prijeteći više nego ikad.« — Usp. (Zerpak), Illyrismus, 80.

⁹⁷ Izvještaj Sedlnitzkomu, 1842. — AVA, Polizeihofstelle, 1843, 22. Sedlnitzkomu se Moyses tužio i u pogledu radne preopterećenosti: poslovi cenzorske službe i službe revizora knjiga rastu u zadnje vrijeme tako jako »... da oni gotovo premašuju moje snage...«. — Moysesov izvještaj Sedlnitzkomu, 7. XI. 1841. — *Arhiv JAZU*, ostavština Šišića, XIII B 48, prijepisi B 38.

⁹⁸ Izvještaj ugarskoga dvorskog kancelara, grofa Majlátha, caru Ferdinandu, 18. III. 1842. — Miskolczy I, 610.

⁹⁹ Izvještaj Sedlnitzkoga caru Ferdinandu, 9. X. 1836. — Miskolczy, I. 561.

¹⁰⁰ Izvještaj Sedlnitzkoga, 19. VIII. 1839. — *HHStA*, Kabinettsarchiv, Conferenz-Acten. a. 1839, 1115.

vativni »Világ« i liberalni »Jelenkor« pokušavali su ilirizam prikazati kao veleizdajničku ideju.¹⁰¹

Jači dojam ostavio je u Beču svakako jedan u to vrijeme prispjeli izvještaj zagrebačkog komorskog odvjetnika Eduarda Zerpaka. Komorski je odvjetnik na početku kritizirao agitatorsku djelatnost narodne čitaonice što su je inicirali grof Drašković, Gaj i Moyses, koja da prije svega smjera na školsku mladež, na pravoslavne, odvjetnike i svećenstvo. Gajevo neprestano naglašavanje da je on u »najvišoj milosti« i njegova povjerljiva sveza s cenzorom Moysesom olakšavaju napredak njegova djela, naime: da svoje bližnje huška u nacionalnom duhu protiv Madžara. Kaže se da je profesor Moyses dapače na jednom zboru čitaonice u javnom govoru proglasio nečasnima sve one koji se nisu pretplatili na ilirske novine. Na kraju Zerpak pokušava Gaju predbaciti ne samo ruski utjecaj, nego i pokušaje agitacije u Vojnoj krajini: Gaj i grof Drašković planirali su, navodno, Vojnu krajinu tješnje povezati s ustavom Provincijala.¹⁰²

Predsjednik ugarske dvorske komore, grof Keglević, kojemu je taj izvještaj bio upravljen, prosljedio ga je odmah dalje caru, s oštrim komentarom: »Odvjetnik Zerpák prikazuje škodljivo djelovanje izdavača ilirskoga časopisa Ludwiga Gaja, koji se pod plaštem širenja ilirske književnosti koristi svakom prigodom da pridobije duhove Hrvata protiv napretka mađarske nacionalnosti. Kaže se da Gaj u svezi s grofom Jankom Draškovićem na gotovo svakoj javnoj svečanosti među Hrvatima, i napose Grcima, dijeli uzbudljive pučke pjesme, koje tako žestoko razdražuju protiv mađarske nacionalnosti da, kad se duhovi rasplamsaju, lako mogu nastati neredi.«¹⁰³

Državna je konferencija došla do uvjerenja da državna uprava mora svoju »punu pozornost« posvetiti presizanjima ilirizma i »krajnje pogibeljnoj tendenciji individuumu koji ga predvode«. Osobito pjevanje jedne ratne pjesme¹⁰⁴ — »Davorija« — smatrali su državni ministri i vijećnici »vrlo zazornim i očito upravljenim protiv matične zemlje, te stoga u tom pogledu revolucionarnim.«¹⁰⁵ Državna je konferencija naredila sastavljanje dvaju previšnjih kabinetskih pisama. Jedno je išlo ugarskomu dvorskom kancelaru Majláthu. Dvorskomu je kancelaru naloženo da preko »nepriustranih pouzdanih muževa« prikupi »pobliže obavijesti« o presizanjima ilirizma i pogibeljnoj tendenciji i raboti »indi-

¹⁰¹ Šišić, Povijest, 244.

O nacionalizmu *Pesti Hirlapa* usp. Vaso Bogdanov, Historija političkih stranaka u Hrvatskoj od prvih stranačkih grupiranja do 1918. Zagreb, 1958, 143.

Danica je, za uzvrat, žestoko napadala osobito *Pesti Hirlap*. — Usp. Frithjof Kammerer, Die Pressepolitik Metternichs. Phil. Diss. Wien, 1958, 250.

¹⁰² Zerpakov izvještaj grofu Kegleviću, Zagreb, 24. II. 1841. — Miskolczy I. 595—600. Kaže se da je Gaj štoviše i prijetio plemićima naklonjenim Madžarima: »Ako bi bila zmutnja, Gustav Osegovich bi prvi bio, koga nebi bilo.«

U Srba u Vojnoj krajini ilirizam je naišao na »prilično jak odjek«. — Šidak, *Illyrismus*, 77.

¹⁰³ Izvještaj grofa Keglevića caru Ferdinandu, 28. II. 1841. — Miskolczy I, 600.

¹⁰⁴ Ta ilirska ratna pjesma otvoreno poziva na oružani otpor protiv Madžara (»crni divlji Tatar«): »... Koj nam rod i dom zatira, / On pod kosom nek umira, / Koj podkapa nam pravice, / Neka pade od strelice!...« — Usp. (Zerpak), *Illyrismus*, 80.

¹⁰⁵ Votum državne konferencije, početkom travnja 1842. (Metternich potpisao 14. IV.). Miskolczy I, 600.

viduumu koji ga predvode«. ¹⁰⁶ U drugom kabinetskom pismu napuđivalo se grofa Sedlnitzkoga »da također pouzdanim putovima koji Vam stoje na raspolaganju prikupite što točnije obavijesti . . .«. ¹⁰⁷

Ugarski je dvorski kancelar čekao gotovo godinu dana, da bi zatim u užujku godine 1842. podastro ne samo iscrpan izvještaj o ilirskom pokretu, nego i podrobne prijedloge za odgovarajuće mjere. Grof Majláth oslanja se u svom izvještaju na izvješće zatraženo od biskupa Schrotta: da je Gaj provotno hrvatske novine prekrstio u ilirske i »stvorio nov pravopis za novi takozvani ilirski jezik, sastavljen od različitih slavenskih narječja . . .«. Pod zaštitom »cenzure koja mu pogoduje« podvrgao je strogoj kritici težnje Mađara i osim toga »širio različite pjesme usmjerene na razdraživanje, dapače i fizičku rezistenciju protiv Mađžara«. Zaluđena mladež »noću . . . buntovno pjeva« pjesme tiskane u Gajevim novinama. Schrott kritizira i »vrhovnog ravnatelja školstva« Kukuljevića, čija »indolencija« zanemaruje nadzor mladeži, jer je »uspavan ulagivanjem profesora Moysesaa«. Grofu Draškoviću biskup predbacuje tvrdnju »da je od državnih činovnika koji zauzimaju najviše službe čuo kako je ponovno oživljavanje ilirske nacionalnosti u interesu previšnjega dvora i vlade . . .«. Stoga da nije nikakvo čudo ako se nakon careva odlikovanja podijeljenog Gaju ideja, širena od prijateljâ ilirizma, da Gaj uživa »previšnju zaštitu« svakim danom sve više prima. Osim toga da vrhovna uprava školstva, cenzura i profesori otvoreno pogoduju svemu »što unapređuje ilirizam«, da se presizanja toga favoriziranog tiska »ne skućuju«, napokon da su stigli i naputci namjesništva za tiskanje školskih knjiga prevedenih na ilirski.

Biskup Schrott¹⁰⁸ je vjerovao da ne može utvrditi ruski utjecaj o kojem govori Zerpak. Nasuprot tome držao je za »posve izvjesno« »da je Gaj, mnogim člancima koji laskavo dotiču pravoslavnu naciju i njezinu religiju, što ih je uvrstio u svoje novine, znao vrlo uspješno osvojiti duhove brojnog pravoslavnog pućanstva u Vojnoj krajini i raspoložitii ih za ilirsku nacionalnost«.

Sažimljući, biskup je zastupao mišljenje »da ove ilirske stranćarske spletke, koje se protežu na više naroda što žive pod stranim vladama i smjeraju na njihovo ujedinjenje, valja smatrati ludom smionošču, koja se u dobro uređenoj državi ne bi smjela trpjeti već zbog toga što je sadanjemu vijeku škodljiva, a budućemu lako može postati pogibeljnom«. ¹⁰⁹ »K tomu dolazi još to da ovo nepovoljno utječe i na ustavni položaj Ugarske i Hrvatske, jer se jedan narod razdražuje protiv drugoga i time otežava uprava.« ¹¹⁰

¹⁰⁶ Previšenje kabinetsko pismo ugarskom dvorskom kancelaru grofu Majláthu, 15. IV. 1841. Miskolczy I, 600.

¹⁰⁷ Previšnje kabinetsko pismo predsjedniku policije grofu Sedlnitzkomu, 15. IV. 1841. Miskolczy I, 600.

¹⁰⁸ Josip Schrott je bio beogradski naslovni biskup i prepošt stolnog kaptola u Zagrebu. Šišić, Povijest, 225; Klobućarićev izvještaj Sedlnitzkomu, Karlovac, 24. IX. 1841. *Arhiv JAZU*, ostav. Šišića, XIII B 48, prijepisi B 43.

¹⁰⁹ Prijekor zbog spleta pogibeljnih za državu ne da se protumaćiti iz programatske osnove što ju je Gaj 1841. dao ilirskoj narodnoj stranci: »Da bog živi konstituciju ugarsku kraljevinu Hrvatsku i narodnost ilirsku!« — Šidak, *Illyris-mus*, 82.

¹¹⁰ Biskup Schrott, koji je agirao i kao konfident grofa Sedlnitzkoga, opomenuo je ovoga već 1840. da Gaj odgaja mladež u duhu ideje o neovisnu ilirskom narodu. — AVA, Polizehofstelle, 1840, 9178; usp. Miskolczy I, 249.

Ugarski dvorski kancelar upućuje u svom sažetku na nacionalne i povrh toga državno-političke pogibelji: ilirske spletke siju samo mržnju i omrazu, trvenje i neslogu između Mađžara i Hrvata, a strastvenost se lako može izroditi u »tvorne napadaje«. Zaluđivanje masa uvijek je u svojim posljedicama pogibeljno. Grof Majláth vidi i pogibelj za državnu upravu: ilirizam je već posve »podjarmio« mladež, koja radije sudjeluje u buntovnim demonstracijama nego što ispunjava obveze poslušnosti, omilio je svećenstvu, nastojao se povezati s vojskom.

Sada dvorski kancelar predlaže vladi u Beču mjere: vlada bi morala razjasniti da »ta hajka« — misli se dakako ilirski pokret — ne uživa naklonost. Mnogi utjecajni pristaše ilirizma, misli grof, prestali bi agitirati »kad ne bi vjerovali da ugađaju vladi«. Nadalje predlaže »da se namjesniku banske časti, biskupu Hauliku, dostavi objava u previšnje ime da ukloni ekscentričnosti ilirizma i u tom smislu kao predsjednik banskog stola uzdrži mladež od razudano-sti«. Dalje predlaže zamolbu »nadvojvodi državnomu palatinu« »da vrhovnoga ravnatelja školstva Kukuljevića dade naputiti na najstrože ispunjavanje dužnosti i uzdržavanje školske mladeži od svakog političkog djelovanja koje se ne podnosi s njezinim zanimanjem, a isto tako profesora i cenzora Moysesasa na najšavjesniju primjenu postojećih propisa o cenzuri«. Na kraju grof Majláth drži da bi naredba predsjednika dvorskog ratnog vijeća grofa Hardegga bila prikladna da se »krajliška vojska« zaštiti od političkih utjecaja i ilirizma.¹¹¹

Nijedna od mjera što ih je predložio dvorski kancelar ne može se nipošto označiti kao izvanredna; one se u bitnom odnose na egzaktno pridržavanje postojećih propisa. Bit će da su u konzekvenciji svakako zamašitije bile za državu pogibeljne tendencije ilirizma koje su prikazane u samom izvještaju.

Za ilirski je pokret povoljnije ispao izvještaj predsjednika policije Sedlnitzkoga.¹¹² On je načelno još uvijek za ilirizam, jer ističe da su »ilirizam izazvala« tek očita nastojanja mađžarizma u pogledu uvođenja mađžarskog jezika u Hrvatskoj i Slavoniji i »time stvorena bojazan velike većine tamošnjega pučanstva da će postupno izgubiti svoju nacionalnost, svoj općinski ustroj i s time povezana prava«. On ni presizanjima ne pridaje nikakvu osobitu važnost, budući da su ona »u naravnom tijeku stvari«, međutim ipak preporučuje strogu, ali nepristranu istragu i odgovarajuće kažnjavanje. Osobito prema školskoj mladeži predlaže izrazitu primjenu »stege i reda« i misli također da se mora ozbiljno suprotstaviti »uzajamnom izbijanju nacionalne ljubomore i omraza između studenata i profesora koji ispovijedaju mađžarizam i ilirizam«. Ali prigovor zbog »veleizdajničke tendencije«, podignut protiv ilirizma, čini se šefu cenzure neosnovanim.¹¹³

Sada, nakon više od 15 mjeseci od postavljanja zadaće, državnoj su konferenciji podastrta oba izvještaja. Svakako, vladi je bilo teško izraditi objektiv-

¹¹¹ Izvještaj ugarskog dvorskog kancelara grofa Majlátha caru Ferdinandu, Beč, 18. III. 1842. — Miskolczy I, 603—611. Istraga protiv pjesme »Davorija«, kojoj je prigovorila državna konferencija, još nije bila dovršena.

¹¹² Iz Karlovca je u rujnu 1841. primio još jedan pozitivni izvještaj o *Danici*: jezik »Danicin« poziva »osobito na vjernost prema vladajućoj monarhiji«. Na primjer: »Vazda Ilir véрно brani / Kralja, Dom, i slobodu.« — Klobučarićev izvještaj Sedlnitzkomu, Karlovac, 24. IX. 1841. — *Arhiv JAZU*, ostav. Šišića, XIII B 48, prijepisi B 43.

¹¹³ Izvještaj Sedlnitzkoga caru Ferdinandu, 4. VIII. 1842. — Miskolczy I, 611.

nu sliku, jer je grof Majláth — zacijelo svjesno — prešutio tendencije madžarizma i držanje madžarskih novina prema ilirizmu, a grof Sedlnitzky, odmah na početku svoga izvještaja, upućuje na teškoću da se u Hrvatskoj nađu nepristrani posrednici, budući da je ta zemlja naprosto podijeljena u dvije stranke. Ali šef cenzure očito nije bio ni sam zadovoljan svojim izvješćivanjem, jer zdušno uvjerava kako će i nadalje »obraćati pomnu pozornost« na raspoloženje puka i spletke u Hrvatskoj i Slavoniji, »ukoliko mi sredstva za to stoje na raspolaganju u jednoj zemlji gdje ne postoje nikakve policijske vlasti, pa je cijeli ovdašnji utjecaj baziran na većoj ili manjoj vjerodostojnosti privatnih korespondenata...«. ¹¹⁴

Ali već dva mjeseca prije izvještaja ministra policije bečka je vlada poduzela prvu političku mjeru, za koju su neposrednim povodom vjerojatno bile borbe između pristaša ilirske i pristaša hrvatsko-madžarske stranke u povodu restauracije u Zagrebačkoj županiji ¹¹⁵ 30. i 31. svibnja 1842. Već 16. lipnja, na prijedlog palatina nadvojvode Josipa i predsjednika dvorskog ratnog vijeća grofa Hardegga, za bana je imenovan general-major Franjo grof Haller. ¹¹⁶

Na zagovor državnog vijeća baruna Ottenfelsa Metternich je novom banu dopustio da se u »eventualnim nužnim slučajevima« smije obraćati izravno knezu. Samo jedan dan nakon svoje instalacije i tek dva dana nakon svoga dolaska u Zagreb iskoristio je grof Haller tu mogućnost i poslao Metternichu izvještaj o raspoloženju pučanstva, koji je vjerojatno bitno utjecao na stav državnoga kancelara prema ilirizmu. Ban je dakako dopuštao da još nije jasno prozreo tendenciju ilirske agitacije i da je stoga nije ni mogao svjesno označiti kao »pogibeljnu za državu«. Pa ipak vjeruje da je zacijelo spoznao »da, premda to stranka koja se naziva ilirskom poriče, ona radi na odvajanju od ugarske krune«, a njemu se čini neizbježivim »da će se uz ogorčenje, do krajnosti pojačano među ovim dvjema zemljama, to na kraju i nehotice morati dogoditi«. Ali mu se ipak ukazuje ne samo poželjnim da se ilirskoj stranci »ne dopusti nikakva igra koja se protivi redu«, nego također drži »da valja zabaciti

¹¹⁴ Usp. Izvještaj ugarskoga dvorskog kancelara, 18. III. 1842, i Izvještaj Sedlnitzkoga, 4. VIII. 1842, oba caru Ferdinandu. — Miskolczy I, 603—612.

¹¹⁵ O tijeku razračunavanja usp. Šišić, Povijest, 250—255. Izbor županijskih činovnika završio je s uspjehom ilirske stranke. Usp. također Izvještaje hrvatsko-madžarske stranke i turopoljskog plemstva caru Ferdinandu, 2. i 11. VI. 1842. — Miskolczy II, 1—15.

¹¹⁶ Grof Haller, rođen u Erdelju, bio je komornik nadvojvode Josipa i potkapetan ugarske dvorske tjelesne straže. — Šišić, Povijest, 258.

Državni i konferencijski ministar grof Kolowrat htio je 1840. vidjeti položaj bana kao »primjerenu protutežu« protiv »madžarizma« i jednoznačno se izjasnio protiv odvajanja njegova vojničkog od njegova civilnog autoriteta. Ali ni on ni Metternich nisu u to vrijeme mogli predložiti »u svakom pogledu pogodan individuam«. — Votum grofa Kolowrata, 31. V. 1840; Odluka državne konferencije, početkom lipnja 1840. — Miskolczy I, 592. Ali Kolowratov votum državna konferencija nije akceptirala, utoliko što je postavila jednog vojnog zapovjednika, grofa Nugenta, a biskupa Haulika potvrdila kao namjesnika banske vlasti. — Miskolczy I, 593; usp. Bogdanov, Borbe, 70. Bogdanov navodi Kolowratov votum očito pogrešno s 31. V. 1841.

Haller je 1842. došao u Zagreb kao pouzdanik Metternicha i madžarske vlade. — Usp. Miskolczy I, 270; Bogdanov, Historija, 152.

mađžaromansku prozelitsku rabotu koja velikim dijelom daje povoda za takve smutnje«.

Protumjere što ih je ban predložio usmjerene su i protiv mađžarskoga prozelitizma, ali u prvom redu ipak protiv ilirskoga pokreta: cenzuru bi valjalo naputiti da u političkim izvještajima »strogo bdije nad tim da se ni u Mađžarskoj ni ovdje u novine i periodične spise ne učvršćuju članci koji vrijeđaju i razdražuju nacionalnosti«. Nadalje preporučuje »da se takozvanim ilirskim novinama koje ovdje ne dopusti naslov... i da se isto tako ukine samovoljno stavljanje zvijezde i mjeseca u diplomatski sankcioniran hrvatski grb«. ¹¹⁷ Njegov drugi prijedlog pokriva se djelomice s prijedlogom što ga je već iznio ugarski dvorski kancelar, naime da se naputi biskupa Haulika da umirujuće djeluje na školsku mladež i profesore, osobito pak na svećeničko sjemenište i cjelokupno svećenstvo. ¹¹⁸

Na kraju ban želi »da vlada obznani svoje negodovanje glede ovdje postojećih razmirica«, budući da se ilirski agitatori još uvijek pozivaju na moćnu zaštitu u Beču. ¹¹⁹

Državni kancelar Metternich, banovim izvještajem očito uvjeren u nužnost intervencije u hrvatskom pitanju — i to dakako protiv ilirizma, ¹²⁰ ubrzava sada vladin postupak. On bi se doduše još želio osigurati i traži od ugarskog dvorskog kancelara da uskoro zauzme stav prema predloženim mjerama. ¹²¹ Grof Majláth odgovara već nakon pet dana, ali samo upućuje na svoje prijedloge što ih je dao u ožujku 1842. ¹²²

Tada se međutim uključuje i palatin. U pismu caru on ponajprije podcrtava bojazan, koju mu je priopćio ban, da bi polarizacija političkih mišljenja u Hrvatskoj mogla imati burne učinke za slijedeći period zasjedanja sabora, pa čak i za ugarski sabor. Nadvojvoda Josip — osvjedočeni neprijatelj ilirizma ¹²³ — dopušta doduše da je »prvim povodom tomu uzbuđenju duhova u Hrvatskoj« i stvaranju ilirske stranke bila ona bezobzirnost »s kojom je na zadnjem ugarskom saboru ¹²⁴ prema municipalnim pravima Hrvatske, njezinim običajima, njezinoj nacionalnosti postupao onaj dio staleža koji je uvođenje mađžarskoga jezika u svim životnim odnošajima htio provesti odmah, pače i nasilno«. Ali da je u tijeku godine 1842. na mjesto suradnje za održanje municipalnih prava jasno stupila »ideja ujedinjenja svih dijelova što se nekoć pribrajahu Iliriji u jednom tijelu u ilirsku nacionalnost«. Palatin nadalje kori i pokušaje iliraca »da za svoju stvar pridobiju krajišku vojsku«. Da bi se »prijasnji mir i jedinstvo među žiteljima Hrvatske« ponovno uspostavili, carev stric na kraju predlaže da se jednim reskriptom, koji valja izdati banu ili mađžarskim i hrvatskim

¹¹⁷ Haller se načelno okreće protiv oznake političkog saveza Slavena, »koji nije osnovan u državnom savezu Monarhije«. Usp. o tome Ernest Bauer, Die Entwicklung der Publizistik in Kroatien, Zagreb 1942, 33.

¹¹⁸ Hallerov izvještaj Metternichu, Zagreb, 19. X. 1842. — Miskolczy II, 16—20.

¹¹⁹ Hallerov izvještaj Metternichu, Zagreb, 19. X. 1842. — Miskolczy II, 17.

¹²⁰ Usp. Mikolczy I, 271.

¹²¹ Metternichova molba Majláthu, 8. XI. 1842. — Miskolczy II, 20.

¹²² Majláthova nota Metternichu, 13. XI. 1842. — Miskolczy II, 25.

¹²³ Dne 28. VI. 1843. izjavio je nadvojvoda-palatin na sjednici velikaškog stola požunskoga sabora: »... itt nincs ilyr, nincs mas nemzet, — mint magyar« (Ovdje nema Ilira ni drugoga naroda osim Mađžara). — Šišić, Povijest, 314.

¹²⁴ Misli se ugarski sabor u Požunu 1839/40.

staležima, staleži pozovu na jedinstvo među sobom i s Kraljevinom Ugarskom te da se opomenu »da skrb za održavanje svojih stečenih prava i svojih zakonskih odnošaja« prepuste caru.¹²⁵

Palatin se obraća i nadvojvodi Ludwigu, predsjedniku državne konferencije. Nasuprot svomu bratu on prije svega kritizira »samopomoć« iliraca protiv ultramadžara i vrlo raširenu Gajevu tvrdnju »da nadvojvoda Franjo Karlo i ministarstvo odobravaju njegove spletke«.¹²⁶

Palatinov podnesak caru bio je saopćen i ugarskom dvorskom kancelaru.¹²⁷ Ovaj je još prije kraja godine državnoj konferenciji podastro četiri nacrt: jedan za »previšnju odluku« palatinu, tri za »previšnja vlastoručna pisma« koja valja izdati, banu, zagrebačkom biskupu i predsjedniku dvorskog ratnog vijeća. Banu Halleru trebalo bi naložiti da se suprotstavi ilirskim strančarskim spletkama, a biskup Haulik imao bi svojim utjecajem »sudjelovati u gušenju tih pogubnih spleta«. Grof Hardegg imao bi svoju pozornost obratiti na to da vojska »ostane nedostupna političkom došaptavanju koje se ne podnosi s njezinim određenjem«. Nadvojvodi Josipu trebalo bi naložiti »da vrhovnog ravnatelja školstva Kukuljevića naputi da se školska mladež ima držati daleko od svakog političkog djelovanja koje se nipošto ne podnosi s njezinim zanimanjem te da se cenzura ima primjenjivati strogo u smislu postojećih propisa, izbjegavajući sve ono što bi moglo izazvati omrazu, razdraživanje i razdor. . .«.¹²⁸

Usporede li se prijedlozi ugarskoga dvorskog kancelara, koji se nikako ne mogu označiti kao oštri, s prijedlozima novoga bana, postaje odmah jasna bitna razlika glede predloženih mjera cenzure: strogo pridržavanje postojećih propisa o cenzuri, odnosno promjena imena ilirskih novina i zabrana ilirskih simbola.

Bi li se državna konferencija odlučila za oštriju ili za blažu varijantu? — Državni kancelar knez Metternich utvrđuje smjernice: on drži da su prijedlozi ugarskoga dvorskog kancelara »*nepotpuni*, jer oni zlo, koje valja suzbiti, dotiču samo u *jednoj* ishodišnoj točki, dočim ono ima *dvi*je takve točke — *ilirizam* i *mađjarizam* — pa stoga nije dovoljno da se Njegovo Veličanstvo izjasni protiv *jedne* ishodišne točke, ono to mora učiniti protiv *obiju*«. Kao središnje ideje carskih vlastoručnih pisama on među inima postulira slijedeće:

»Hrvatska je u žestoku uzbuđenju, a uzbuđena ne smije biti nijedna zemlja koja stoji pod zaštitničkim žezlom Njegova Veličanstva.«

»Moja je volja da u državi vlada mir; Moja je dužnost održati ga tamo gdje postoji, a ponovno ga osigurati tamo gdje je ugrožen. To se može postići samo ako se štiti *pravno stanje*. Dakle, nikakav mađjarizam i nikakav ilirizam u međusobnoj borbi!«

»Hrvatska ima prava; ja ću ih znati štiti!«¹²⁹

¹²⁵ Nadvojvoda Josip caru Ferdinandu, Budim, 30. XI. 1842. — Miskolczy II, 23.

¹²⁶ Nadvojvoda Josip nadvojvodi Ludwigu, Budim, 1. XII. 1842. — Miskolczy II, 21. Palatin ocjenjuje ilirizam kao »vrlo srodan« s ultramadžarizmom i naziva Gaja »hrvatskim Kossuthom«.

¹²⁷ Majláthovo pismo Metternichu, 23. XII. 1842. — Miskolczy II, 25.

¹²⁸ Nacrti ugarskoga dvorskog kancelara za previšnja vlastoručna pisma grofu Halleru, biskupu Hauliku i grofu Hardeggu, kao i za previšnju odluku za nadvojvodu Josipa, podneseni 23. XII. 1842. — Miskolczy II, 25.

¹²⁹ Votum kneza Metternicha, o. D. (potkraj prosinca 1842. ili početkom siječnja 1843.). — Miskolczy II, 27. U izvorniku podcrtano.

Metternich je državnoj konferenciji podastro nove nacрте, koji su sadržavali također poučne izjave za Mađzare i, s iznimkom dvaju prijedloga za promjenu ugarskoga dvorskog kancelara,¹³⁰ bili prihvaćeni od državne konferencije 8., odnosno 9. siječnja 1843. Posljednji čin predstavljao je izdavanje vlastoručnog pisma što ga je 11. siječnja izdao car Ferdinand.¹³¹

Već u vlastoručnom pismu palatinu nalaze se oštre mjere protiv ilirskoga tiska: valja doduše »naravnom razvoju različitih jezika« u Kraljevini Ugarskoj i njezinim pridruženim zemljama »dopustiti slobodan tijek«, ali ujedno valja spriječiti »da tu različitost i duhovno gibanje koje iz nje proizlazi« zlorabi »strančarski duh za političke spletke i poticanje uzajamnog ogorčenja«. A zatim vlastoručno pismo biva još jasnije, odveć jasno: »Posebice, budući da se među zemljama koje pripadaju Mojoj ugarskoj kruni ne nalazi nikakva Ilirija,¹³² ne mogu se ni u tisku ni u službenim raspravama dopustiti nazivi Ilirija, Ilirac i ilirizam, koji su se u odnosu na Hrvatsku i Slavoniju u novije vrijeme uobičajili kao stranačke oznake. Ujedno Vam nalažem da vrhovnim ravnateljima školstva... zapovjedite da školsku mladež... potiču na ljubav i slogu s drugim jezičnim srodnicima, da zadjevice... zbog različita podrijetla strogo kažnjavaju i uopće nastoje duh povjerenih im mladića ozbiljnim njegovanjem znanosti odvratiti od svakog političkog djelovanja. Zanimarivanje ove dužnosti... ima se dolično kazniti i Meni odmah prijaviti.« A za primjenu cenzure: »Najstrože zapovjedite cenzorima da u svim člancima, kako za mađžarske tako i za hrvatske listove, na kojem god jeziku bili sastavljeni, precrtaju sve što smjera na razdvajanje Mojih podanika, pogotovu onih koji stoje pod jednom krunom i jednakim zakonima.«

Pa ipak u vlastoručnom pismu nije samo riječ o zabrani i nadzoru, predlažu se i pozitivni poticaji »Mogao bih s druge strane smatrati samo korisnim ako bi se pogodnim, u pomirljivu smislu pisanim člancima u objema zemljama djelovalo u tom smjeru da se među različitim nacionalnostima ponovno uzdrži prijateljski odnošaj osnovan na uzajamnom poštovanju.«¹³³

U vlastoručnom pismu banu Halleru naglašuje se: »da se njegovanju nacionalnog jezika, sve dok se ono kreće unutar zakonskih granica, ne suprotstavlja nikakva zapreka.«¹³⁴ Ovo načelo podcrtava se i u naputku ugarskomu dvor-

¹³⁰ Dvorski je kancelar, kao prvo, odbio vlastoručno pismo knezu-primasu Mađžarske — kojega je trebalo pozvati na čuvanje crkvenih i školskih općina od jezičnih presizanja — s primjedbom »da bi primas... u svojoj revnosti otišao dalje nego što bi to vlada mogla željeti i kaniti upravu u tako delikatnu poslu«. Kao drugo, želio je promjene teksta u vlastoručnom pismu banu, budući da ovaj, po njemu, nije nikakav administrativni organ. Oba prijedloga promjena bila su prihvaćena. — *Votumi državne konferencije, 8./9. I. 1843.* — *Miskolczy II, 33.*

¹³¹ *Votumi državne konferencije, 8./9. I. 1843.*; Izdavanje vlastoručnih pisama od cara Ferdinanda, 11. I. 1843. — *Miskolczy II, 34.*

¹³² Po mišljenju Bogdanova odluka o zabrani ilirizma potekla je od mađžarskoga javnog mnijenja i od Metternicha. — *Bogdanov, Borbe, 29.*

Kraljevina Ilirija sastojala se u to vrijeme od gubernija Trst i Ljubljana s područjima Koruške, Kranjske, Gorice, Gradiške, Primorja i Istre. Robert A. Kann, *Das Nationalitätenproblem der Habsburgermonarchie 1, Band. 2., erw. Aufl. Graz/Köln, 1964, 248.*

¹³³ Previšnje vlastoručno pismo nadvojvodi Josipu, izdano 11. I. 1843. — *Miskolczy II, 27.*

¹³⁴ *Nacrт previšnjega vlastoručnog pisma banu Halleru, izdano 11. I. 1843.* — *Miskolczy II, 31.*

skom kancelaru time što se naglašuje carska, odnosno kraljevska volja da se ukloni »davanje povoda pokretu koji se zbiva u Hrvatskoj« »te da se neukost i bezobzirnost, s kojom nepromišljeni gorljivci smjeraju na proširenje madžarskoga jezika na račun drugih nacionalnosti, kraljevskim autoritetom« suzbije »u svoje granice«. ¹³⁵ Ovim privremenim mjerama trebao je ilirskim »spletkama« biti oduzet svaki »pričin opravdanja«. Stoga je banu zapovjeden »da se snažno suprotstavi svim povodima za ogorčenje, svim strančarenjima, svim protuzakonnim spletkama, budući da one nemaju nikakva posla sa znanstvenim razvojem jezika«.

Zabrana ilirskoga imena precizira se i za bana: »Stranačka imena: Ilirija, ilirizam, ilirski i tako dalje, koja su došla u običaj u odnosu na Hrvatsku i Slavoniju i njihov jezik, ne mogu se dopustiti u javnim listovima i drugim tiskanim spisima, a pogotovu ne u javnim raspravama ili u školama.« I u ovom vlastoručnom pismu dolazi napokon na vidjelo politička ideja koja stoji iza zabrane: »Potaknite«, poziva se bana, »u Vašem djelokrugu sve što je uopće pogodno da dokine uzajamno ogorčenje, pomiri duhove, uguši strančarski duh i tako Mojoj Kraljevini Ugarskoj i njezinim pridruženim zemljama osigura mir i miroljubiv razvoj njihova moralnoga i materijalnog dobra.« ¹³⁶

U jednom od slijedećih vlastoručnih pisama daje se naputak banovu zamjeniku biskupu Hauliku da »zdušno« surađuje »na unapređivanju sloge, poštovanja zakona i svake nacionalnosti koja postoji u Mojim zemljama«. ¹³⁷

Pripreme mjera protiv ilirizma i ilirskoga tiska bečka je vlada, a i ugarske vlasti, raspravila kao »najstrožu tajnu« i provela »po kratkom postupku«. ¹³⁸ Sam Gaj, koji je još u svojem pozivu na pretplatu od 7. prosinca 1842. za godišće 1843. svojih »listova« ¹³⁹ pouzdano mislio da se sada, nakon »sedamgodišnje borbe«, može »s većim samopouzdanjem i vedrijim čelom nego ikad, u oklopu pravnosti i istine, stupiti pred otrovne strjelice naših neprijatelja«, bio je vrlo iznenađen ovom dosad najoštrijom mjerom protiv ilirskoga tiska. ¹⁴⁰

Premda je na osnovi carskih vlastoručnih pisama zapravo palatin — dakako u svom svojstvu predsjednika namjesničkog vijeća — trebao izdati odgovarajuće naredbe vrhovnim ravnateljima školstva i cenzorima u Madžarskoj i u Hrvatskoj i Slavoniji, nama je poznato samo jedno pismo bana — koji je u prvom redu imao nadzirati poštivanje postavljenih mjera — vrhovnom ravnatelju školstva zagrebačkog okruga: u njemu ban 18. siječnja izdaje nalog vrhovnom ravnatelju školstva Kukuljeviću da Gaju odmah zabrani porabu ilirskoga imena u »Novinama«, odnosno u »Danici«. Vrlo je poučna argumenta-

¹³⁵ Nacrt previšnjega vlastoručnog pisma grofu Majláthu, izdano 11. I. 1843. — Miskolczy II, 30.

¹³⁶ Nacrt previšnjega vlastoručnog pisma banu Halleru, izdano 11. I. 1843. — Miskolczy II, 31.

¹³⁷ Nacrt previšnjega vlastoručnog pisma biskupu Hauliku, izdano 11. I. 1843. — Miskolczy II, 32.

¹³⁸ Usp. Pismo palatina nadvojvode Josipa nadvojvodi Ludwigu, 1. XII. 1842. — Votum državne konferencije, potkraj 1842. / početkom 1843. — Miskolczy II, 21 i 33.

¹³⁹ *Danicu Ilirsku* Gaj doduše označuje kao prilog, kao književni zabavni list, a ne kao novine poput *Ilirskih Narodnih Novina*, ali pri istodobnom navođenju obiju upotrebljava uvijek plural »listovi«.

¹⁴⁰ *Intelligenzblatt zur Agramer politischen Zeitung*, Nr. 98, 7. XII. 1842. — *AH*, Spisi obitelji Gaj, kut. 3.

cija, jer se ona uopće ne upušta u političke razloge zabrane navedene u vlastoručnim pismima što ih je koncipirao Metternich, nego se bavi pravnim odredbama o tisku. Ban upućuje na dekret što mu ga je 26. kolovoza 1834. predočilo namjesničko vijeće, po kojemu je Gaju bilo dopušteno samo izdavanje hrvatskih političkih novina pod naslovom: »Daniza Horvatska, Slavonska i Dalmatinska«. Osim toga nikakva daljnja povlast nije odobrila promjenu naslova. Ban zatim spominje mandat koji mu je dao kralj da uguši ilirsko ime kako u novinama tako i u drugim spisima. Na kraju oštro nalaže Kukuljeviću da Gaj nadalje smije svoje novine objavljivati samo pod naslovom »Daniza Horvatska, Slavonska i Dalmatinska«.¹⁴¹

Četiri dana poslije ban upućuje vrhovnog ravnatelja školstva da se ilirski znaci — polumjesec i zvijezda — imaju ukloniti iz »Danice«.¹⁴² Dr. Ljudevit Gaj morao se pokoriti tim oštrim mjerama...¹⁴³

Druga bitna promjena nastupila je u uredu za cenzuru. Nisu samo »ultra-madžari« u Hrvatskoj i namjesničko vijeće u Budimu već dulje vrijeme snovali o smanjivanju cenzora Moyses, nego je i zapovijedajući general u Vojnoj krajini, grof Auersperg, bio već 10. siječnja 1843. zahtijevao »bolje oblikovanje cenzure« i naglašivao »nužnost svrsishodnih uredaba o cenzuri«.¹⁴⁴ Kamen smutnje mora da je za ugarsko namjesničko vijeće bilo odobrenje Gajeve poziva na pretplatu od 7. prosinca 1842., u kojem je Gaj oštro obračunao sa svojim mađžaronkim protivnicima,¹⁴⁵ jer je već 11. siječnja 1843. profesor Moyses bio suspendiran iz službe cenzora i revizora knjiga.¹⁴⁶

Kao što se pri točnijoj analizi Metternichova stava prema problemu ilirizma može odmah spoznati, državnom kancelaru nije međutim bilo stalo do razrješenja dužnosti zagrebačkog cenzora: njemu je naprosto bilo do toga da se ukloni nemir u Hrvatskoj, naprosto nije htio trpiti političke stranačke borbe. Jedan drugi progonjenik austrijske cenzure, kranjski grof Auersperg, koji je pisao pod pseudonimom Anastasius Grün, navodio je nasuprot tome ne samo unutrašnjopolitičke, nego i vanjskopolitičke razloge:

»... turski poklisar, na poziv svoga dvora, a u strahu da bi, zbog utjecaja što ga ilirizam vrši u svim dunavskim pokrajinama, mogao te pokrajine uskoro izgubiti — hitno je zahtijevao zabranu toga pogibeljnog imena — budući da je Rusija primijetila da sve naše negdašnje pokrajine više simpatiziraju s Austrijom nego s Nikolajem, ruski je poklisar turskoga razdražio i nagnao na ovaj

¹⁴¹ Hallerovo pismo Kukuljeviću, 18. I. 1843. — *AH*, Acta banalia, kut. CXLI, br. 20.

¹⁴² Hallerovo pismo Kukuljeviću, 22. I. 1843. — *AH*, Acta banalia, kut. XLI, br. 21.

¹⁴³ Već u 6. broju *Novina* dne 21. siječnja 1843. Gaj objavljuje u promijenjenim *Narodnim novinama* kratko razjašnjenje promjene naslova, ne upuštajući se u daljnje mjere carskih naredaba. Isti dan izašla je također prvi put *Danica Horvatska, Slavonska i Dalmatinska*. — *Usp. Surmin*, Hrvatski preporod II, 236.

¹⁴⁴ Izvještaj grofa Aursperga HKR-predsjedniku grofu Hardeggu, 10. I. 1843. — *Usp. Miskolczy II*, 38—43.

¹⁴⁵ *Intelligenzblatt zur Agramer politischen Zeitung*, Nr. 98, 7. XII. 1842. *AH*, Spisi obitelji Gaj, kut. 3.

¹⁴⁶ *Usp. Izvještaj ugarske kancelarije kralju Ferdinandu*, 5. II. 1846. — Aleksa Ivić, *Arhivska građa o jugoslavenskim književnim i kulturnim radnicima*, 4. Knj. 1780—1894. Beograd 1932, 209—213.

čin; — Madžari su vidjeli unutaraju pogibelj, koja njihovoj egzistenciji isto tako preko ilirizma prijete uništenjem, dodvorili se turskom poklisaru i tu mu pogibelj prikazali još većom kako bi se što prije izazvala obustava ilirskoga imena...¹⁴⁷

Zusammenfassung

DIE ILLYRISCHEN ZEITUNGEN LJUDEVIT GAJS IM SPANNUNGSFELD DER ZENSURPOLITIK (1835—1843)

Im ersten Abschnitt umreißt der Autor die Organisationsstruktur des für die Handhabung der Zensur in Kroatien, Slavonien relevanten behördlichen Instanzenzuges: von der Staatskanzlei und der de iure nicht zuständigen Zensurhofstelle unter Graf Sednitzky über die ungarische Hofkanzlei in Wien und dem Statthaltereirat in Buda mit dem »Central-Censur-Collegium« bis zum »Oberschulendirektor« und Zensor in Zagreb, mit dem Banus als beobachtendes Organ. Weiters wird der zensurpolitische Aktionsradius ausgehend von französischen Instruktionen und Dekreten bis zu den Möglichkeiten des einzelnen Zensors angedeutet. Für die Zulassung der Zeitung Gajs wurden von Wien und Buda aus zwei wesentliche Forderungen aufgestellt: Neben der genauen Beobachtung der Zensurvorschriften sollte die »Novine Horvatzke« nur politische Nachrichten aus zensurierten Zeitungen des Habsburgerstaates übernehmen. Eine verschärfte Instruktion des Oberschulendirektors Sermage 1836 postulierte nicht nur bestimmte Vorlagefristen sondern sogar die nochmalige Revision nach Drucklegung.

Als ins Gewicht fallende Überschreitungen der Zensurbestimmungen konnten folgende Maßnahmen und Handlungen Gajs skizziert werden: Herausgabe der »Novine Horvatzke« unter geändertem Titel und der literarischen Beilage »Danicza...«; Einführung einer neuen Rechtschreibung und des štokawischen Dialekts; Titeländerung in »Ilirske Narodne Novine« und »Danica Ilirska«. Ohne Einwände von seiten Ungarns oder Wiens erlangte Gaj diplomatisch geschickt die stillschweigende Anerkennung seiner Reformen durch die Regierungsbehörden. Bei einer Untersuchung über die Veröffentlichung von deutlich gegen die ungarische Vorherrschaft Front beziehenden Nationalliedern »Glogovkinje Horvatske« stellte sich die Wiener Staatskonferenz gegen die von Palatin und Hofkanzler empfohlenen Maßnahmen. Die prokroatische Haltung Wiens manifestierte sich zu dieser Zeit auch in der grundsätzlichen Zustimmung Sednitzkys, die Kyrillica in der »Novine« zu verwenden, vor allem aber in der 1839 an Gaj verliehenen, sichtlich vom Grafen Kolowrat protegierten, kaiserlichen Auszeichnung.

¹⁴⁷ Pismo Ferde Wiesnera-Livadića Gaju, Samobor, 13. III. 1843. — Velimir Deželić, Pisma pisana Dru. Ludevitu Gaju i neki njegovi sastavci, Građa za povijest književnosti hrvatske VI, Zagreb, 1909, 327.

Der seit 1836 agierende Zensor Moyses unterstützte die illyrischen Blätter von Anfang an als Mittel zur Förderung der Nationalsprache, aber auch als Widerpart gegen die Verbreitung des Magyarismus. Gegen die Forderung nach Einführung der ungarischen Amtssprache in Kroatien und die immer stärker werdenden Angriffe ungarischer Zeitungen lockerte der gebürtige Slovake sukzessive die Zensurkontrolle der Zeitungen Gajs: Die »Novine« griff ab 1840 immer stärker in die politischen Tagesfragen Kroatiens ein, die »Danica« warb bereits offen für ein illyrisches Vaterland und für die Einigkeit der südslawischen Brüder.

Im letzten Teil der Ausführungen analysiert der Verfasser die sich zunehmend verdichtenden Anklagen gegen die Blätter Gajs. Ausgehend vor allem von einem Bericht des Zagreber Steueranwalts Zerpak 1841, veranlaßte die Staatskonferenz Erhebungen über »revolutionäre Tendenzen«. Hofkanzler Majláth kritisierte die Namensänderung, die neue Sprache und Orthographie, die aufreizenden Gedichte und konstatierte Störung der verfassungsmässigen Einrichtungen Ungarns sowie die Gefahr einer Fanatisierung der Massen, während Sedlnitzky den Vorwurf einer hochverräterischen Tendenz zurückwies, immerhin aber Maßnahmen gegen Ausbrüche der nationalen Eifersucht forderte. Die Berichte des neuen Banus Haller und des Palatins, die von Trennung zwischen Kroatien und Ungarn- und von Agitation in der Militärgrenze sprachen, veranlaßten Metternich endgültig zum Handeln: Für die Aufrechterhaltung der Ruhe im Reich wurde am 11. I. 1843 das Verbot des illyrischen Namens und der Embleme ausgesprochen, im Sinne einer verschärften Zensurkontrolle Zensor Moyses suspendiert.

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU — INSTITUT ZA HRVATSKU POVIJEST

INSTITUTE OF CROATIAN HISTORY
ИНСТИТУТ ХОРВАТСКОЙ ИСТОРИИ

RADOVI

3

Z A G R E B

1 9 7 3

UREDNIČKI ODBOR

Ljubo BOBAN, Ljubiša DOKLESTIĆ, Ivan KAMPUŠ, Hrvoje MATKOVIĆ,
Gordana VLAJČIĆ

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK

IVAN KAMPUŠ

Radovi III

Izdavač

**Sveučilište u Zagrebu
Institut za hrvatsku povijest**

Za izdavača

Prof. dr Ljubo Boban

Lektori

**Jasna Penzar
Stjepan Damjanović**

Korektor

Ljerka Mlinar

Za sadržaj priloga odgovara autor

Adresa redakcije: Institut za hrvatsku povijest, Zagreb, Đure Salaja 3.